

Debatt: *Makt, socialism och demokrati*

Under 1977 fördes en livlig debatt kring temat Socialism och demokrati, främst i tidskriften *Zenit*.^{*} De två *Zenit*-medarbetarna Håkan Arvidsson och Lennart Berntsson som hade initierat debatten, kom några år senare med boken *Makten, Socialismen och Demokratin* (Malmö 1980), där de vidareutvecklade och preciserade sina ståndpunkter.

Även kring denna bok debatterades det (under åren 1980-82), dock inte lika livligt som den under 1977. Några av inläggen har samlats nedan. Den första – och längsta – artikeln, som är hämtad från tidskriften *Fjärde Internationalen*, är också den nyaste av de ingående artiklarnas (de övriga är samtliga från tidskriften *Zenit*). En anledning till att FI-artikeln placerats först är att den kortfattat karakteriserar och ger synpunkter på de övriga artiklarna.

Innehåll

Jan Bohlin: ”Makten, socialismen och demokratin” – en kritik	1
Christian Berggren: Det räcker inte att riva Leninmausoleet.....	15
Gunnar Persson: Staten och det civila samhället.	20
Mats Dahlkvist, Gunnar Olofsson, Herman Schmid: Staten som odjur.....	26

Jan Bohlin: ”Makten, socialismen och demokratin” – en kritik

Ur *Fjärde Internationalen* 1-2/1982

I. Inledning

För ett och ett halvt år sedan utkom *Makten, Socialismen och Demokratin* av Håkan Arvidsson och Lennart Berntsson. Boken, som nu utkommit i en andra upplaga, har skrivits som en fortsättning på en debatt om förhållandet mellan demokrati och socialism som fördes 1977 i tidskriften *Zenit*.

Författarna skriver i förordet att ”de från 1968 och ett antal år framöver levde i föreställningen att det genom en rekonstruktion av Marx och Lenins politiska tänkande var möjligt att upp-
rätta ett alternativ till socialdemokratin och kommunismen, till reformism och revisionism. Genom en teoretisk och ideologisk pånyttfödelse skulle socialismen bli ett attraktivt och slagkraftigt alternativ”.¹ Detta perspektiv har sedan dess råkat i kris. Enligt A/B beror det på att den vänster som föddes 1968 på ett okritiskt sätt övertagit historiskt överspelade revolutions-teorier. Mer specifikt beroende på att ”vänstern” underskattar demokratins betydelse i kampen för socialismen.

A/B frågar: ”är det i grund och botten inte så att leninismen själv – också i den moderniserade variant som vi själva hade omfattat den – innehåller ett förringande av demokratin, inte bara i borgerlig skepnad utan mer allmänt? Och är leninismen överhuvud taget en relevant strategi i Västeuropas samhällen? Har inte de många och betydande förändringarna i väst helt enkelt

^{*} [Zenit-debatt om Socialismen och demokratin](#). Se även [Socialism och demokrati](#), med artiklar ur tidskriften *Kommunist*, samt [Arbetardemokratin och kampen för socialismen](#). (resolution från Fjärde internationalen)

¹ Arvidsson/Berntsson: *Makten, Socialismen och Demokratin*, Malmö 1980. s 14. I fortsättningen sker hänvisningar till A/B:s bok löpande inne i texten.

överspelat den leninistiska doktrinen” (16-17) I sitt svar på dessa frågor försöker A/B ”belysa den roll demokratifrågan spelat för Arbetarrörelsens ställningstaganden, liksom det sätt på vilket den är relaterad till den statliga maktkoncentrationen som pågår i Europas moderna industrisamhällen”. (18).

Boken är uppdelad i tre huvudavsnitt. Del I har rubriken *Det borgerliga samhället och folkstyret*. Denna innehåller i kap 1 en rapsodisk skiss över den borgerliga demokratins genombrott i Västeuropa, dess idéhistoriska och materiella förutsättningar. I kap 2 behandlas den borgerliga demokratins uppbyggnad och gränser. I del II, som upptar cirka 170 av bokens 370 sidor, behandlas så ”Arbetarrörelsen och det strategiska problemet”. Där görs en historisk genomgång av hur det ”strategiska problemet” ställts inom arbetarrörelsen. Del II avslutas så i kap 8 med en sammanfattande kritik av den leninistiska revolutionsteorin. I del III, betitlad *Socialismen, makten och den moderna staten*, tar A/B upp en rad problem som rests i diskussionen om ”socialismens kris”, bl a utifrån erfarenheterna av de östeuropeiska samhällenas utveckling. Här pläderar A/B bl a för att förhållandet mellan centralmakt och lokal makt måste bli annorlunda under socialismen, att socialistiska produktionsförhållanden innebär församhälleligande och inte förstatligande; att socialismen ehuru kännetecknad av ekonomisk planering och kollektivt ägande ej kan reduceras till ett ekonomiskt produktions sätt; demokratins oundgänglighet för socialistiska produktionsförhållanden; varningar för statens tillväxt under senkapitalismen – senkapitalismen närmar sig enligt A/B därmed de genomförstatligade samhällena i Östeuropa.

Flera av de teman som behandlas här är av avgörande betydelse för den socialistiska teorins utveckling och förnyelse. A/B:s bidrag är dock mer av karaktären problemformulerande. Något bidrag till teoriutvecklingen ges inte.

Den kritiska diskussion som förts kring A/B:s bok har främst koncentrerats till tredje delen, närmare bestämt kap. 12 som behandlar ”det civila samhället och den moderna staten”.² Del II har däremot stillatigande accepterats av flertalet recensenter. I denna artikel kommer vi att koncentrera oss på del II av boken. Den värdering av revolutionsstrategins föregivna historiska misslyckande som görs här, ligger till grund för A/B:s anammande av en reformistisk strategi. Den historieskrivning och den kritik av revolutionsstrategin som presenteras är i flera avseenden tvivelaktig. Ett bemötande av dessa avsnitt i boken är därför på sin plats.

II. Arbetarrörelsen och det ”strategiska problemet”

Engels, Luxemburg och det ”strategiska problemet”

I sin genomgång av ”Arbetarrörelsen och det strategiska problemet” fäster A/B oerhört stor vikt vid Engels berömda förord till andra upplagan av Marx bok *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, som kom ut 1895. I detta förord pekade Engels på att betingelserna för den socialistiska samhällsomvandlingen ändrats sedan 1848 års revolution: produktivkrafternas utvecklingsnivåer var 1848 otillräckliga för att möjliggöra en socialistisk samhällsomvandling. Först med industrialiseringen under 1800-talets andra hälft skapades en talrik och koncentrerad arbetarklass. Arbetarklassens tillväxt skapade grundvalen för uppkomsten av socialistiska masspartier. Genom att utnyttja den allmänna rösträtten hade den tyska socialdemokratin enligt Engels givit den internationella arbetarrörelsen en ny framgångsrik taktik. Genom den fortsatta industriella utvecklingen skulle arbetarklassen förstärkas ytterligare kvantitativt. Det var därför bara en tidsfråga innan socialdemokratin skulle uppnå absolut majoritet i riksdagen. Denna majoritet skulle sedan utnyttjas till att genomföra en socialistisk samhällsomvandling. Det enda som skulle kunna bryta ”den proletära arméns”

² Exempelvis Dahlkvist-Olofsson-Schmid: ”Staten som odjur” (*Zenit*, nr 2 1981). [återges nedan]

stadiga tillväxt var om socialdemokratin lät sig provoceras till förpostfäktningar och gatustrider med militären. Militärteknikens utveckling sedan 1848 års revolution hade givit den borgerliga statens armé alla trumfkort på detta fält. Socialdemokratins främsta vapen var nu utnyttjandet av legaliteten gentemot bourgeoisin själv. Initiativet att bryta denna skulle överlåtas till borgarklassen. Först då skulle arbetarna ta till vapen. ”Och om inte vi är så vansinniga, att vi gör dem till viljes och låter dem driva ut oss i gatustrider, så återstår för dem slutligen ingenting annat än att själva bryta sig loss ur denna för dem så ödesdigra läglighet”. ”Om ni alltså bryter konstitutionen så är socialdemokratin fri och kan gentemot er göra eller underlåta, vad den vill. Men vad som sedan kommer att hända, det har vi knappast lust att idag skriva er på näsan”.³ Som A/B så riktigt påpekar uteslöt alltså inte Engels synsätt ”det avgörande slaget”.

Engels ståndpunkt, som kan sammanfattas i formeln: låt fienden skjuta först, delades i detta avseende av Kautsky.⁴ Det är därför fel när A/B påstår att Kautsky uteslöt en avgörande sammandrabbning mellan arbetarklass och borgarklass. Under intryck av decemberupproret i Moskva 1905 menade Kautsky t o m att Engels negativa uppfattning om barrkadstridernas omöjlighet måste revideras.⁵ Men det är ändå sant att för Kautsky var revolutionära sammandrabbningar bara en sista eventualitet; det troliga ansåg han vara att bourgeoisien skulle paralyseras genom socialdemokratins ständiga tillväxt.⁶ I praktiken försköt alltid Kautsky aktiv masskamp till en avlägsen framtid. Vad som återstod för det egna partiets handlande var propaganda och fortgående organisering av arbetarklassen. Som A/B riktigt skriver ”bortopererades” för Kautsky ”den revolutionära omvandlingen som ett självständigt strategiskt problem”. (83). Men någon mer preciserad strategi eller taktik gavs sannerligen inte heller i Engels ”politiska testamente”. Att som A/B blåsa upp Engels inledning till ”en precis strategisk formel” för den nya politiska situationen som den utvecklade kapitalismen alstrade” är en grov överdrift.

Förutom Engels lyfter A/B fram Rosa Luxemburg som en företrädare för ett ”demokratiskt perspektiv”. Enligt A/B vidarefördes de uppfattningar ”som den gamle Engels med sådan emfas poängterat i förordet... av Rosa Luxemburg” (101). A/B ger en hygglig sammanfattning av Rosa Luxemburgs revolutionsteori då de skriver: ”För Luxemburg är övergången till socialism tänkbar bara genom aktivt handlande från proletariatets massa. Det är också i masskampen med dess krav på initiativ, energi och självorganisering, som arbetarklassen skolar sig och förbereder sig för den roll den kommer att spela under socialismen – en utveckling som också är en förutsättning för det nya samhället”(96). I vilket förhållande stod denna Rosa Luxemburgs syn till den etablerade strategiska uppfattningen inom den tyska socialdemokratin? Rosa Luxemburgs uppfattning om masskampens betydelse för övergången till socialismen utvecklades i de lärdomar hon drog av 1905 års ryska revolution, mest pregnant i hennes pamflett *Masstrejk, parti och fackföreningar*,⁷ som utkom 1906. Masstrejken var för Rosa Luxemburg en följd av den kapitalistiska utvecklingens skärpning av alla sociala och ekonomiska motsättningar. Masstrejken var därför inte något som en particentral kunde planera, utlysa eller avblåsa på ett fastställt datum. Detta faktum förändrades inte av att en masstrejks utbrott underlättades av socialistiska aktivisters tidigare propaganda och agitation, eller av att enskilda moment i strejkrörelsen utlöstes av deras initiativ. När allt kommer omkring kunde detta bara lyckas om de objektiva motsättningarna mognat.

³ Marx: *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, Helsingfors 1971, s. 59, s. 61.

⁴ Se Salvadori: *Karl Kautsky and the Socialist Revolution*, kap. 3.

⁵ *ibid.* s. 106-107.

⁶ *ibid.* s. 106.

⁷ Finns på marxistarkivet: [Masstrejk, parti och fackföreningar](#) – Red

Partiets uppgift bestod i att understödja och bidra till generaliseringen av kampen samt att visa på dess allmänna inriktning och målsättning. På så sätt var det partiets uppgift att bidra till att massans aktioner stegrades till allt högre nivåer. Genom massornas självaktivering i kampen skulle den politiska insikten öka vilket i sin tur skulle befrämja organiseringen i det socialdemokratiska partiet. Rosa Luxemburg tillbakavisade på så sätt den motsättning mellan organisering och masstrejk som den tyska socialdemokratins högerflygel ville uppställa. Enligt partihögern var en masstrejk dömd att misslyckas om inte den överväldigande majoriteten av arbetarklassen var organiserad i fackföreningar med välfyllda strejkkassor. Detta synsätt gjorde att masstrejken kom att uppskjutas till en obestämd framtid.

I den masstrejkdebatt som fördes i den tyska socialdemokratins tillbakavisade Kautsky Rosa Luxemburgs försök att generalisera lärdomarna av 1905 års ryska revolution till Västeuropa. Han ansåg att den ryska revolutionens strejkrörelse var en produkt av Rysslands efterblivenhet. Rosa Luxemburg menade tvärtom att masstrejkerna hade sin materiella grundval i den ryska samhällsformationens avancerade drag, såsom stora industricentra och ett modernt kommunikationsväsende, och inte i dess efterblivna. Masstrejkerna i Ryssland förebådade därför framtida klasstrider i Västeuropa. Det socialdemokratiska partiet borde följaktligen i sin agitation inrikta sig på detta.⁸

Partiledningen uppfattade Rosa Luxemburgs masstrejkagitation som ett hot mot den ”gamla beprövade taktiken”, som gick ut på att till varje pris bevara legaliteten och inte riskera den genom gatuaktioner. Denna taktik kunde som vi sett ges en ”ortodox” täckmantel genom Engels förord från 1895. I sin polemik mot Rosa Luxemburg i masstrejkdebatten 1910 åberopade Kautsky också uttryckligen Engels.⁹ Rosa Luxemburg svarade då att Engels i sin inledning vände sig emot försök att upprepa de barrkadstrider som i 1848 års revolution genomförts av små minoriteter. Hans politiska testamente saknade därför relevans för de *massaktioner* som åsyftades i masstrejkdebatten.¹⁰

Vid ett senare tillfälle, nämligen i talet om programmet vid KPD:s grundningskongress, gav Rosa Luxemburg uttryck för en betydligt mer negativ syn på Engels inledning.

”Fram till sammanbrottet den 4 aug (1914) stod den tyska socialdemokratins grund, och genom detta program ställdes de s k minimikraven i förgrunden, medan socialismen endast blev en avlägset skinande stjärna, förklarades vara slutmålet. Men än viktigare än vad som står i ett program är det sätt på vilket programmet tolkas i handling. Ur denna synpunkt måste stor vikt läggas vid ett av den tyska arbetarrörelsens historiska dokument, det förord som Friedrich Engels 1895 skrev till nytugåvan av Marx' *Klasstriderna i Frankrike*. Kamrater, det är inte bara av historiska skäl som jag aktualiserar denna fråga. Den har ett enormt dagsvärde. Det har idag blivit en tvingande plikt för oss att återigen ställa vårt program på den grund som Marx och Engels lade 1848. Med tanke på de förändringar som genom den historiska utvecklingsprocessen sedan dess ägt rum, åligger det oss att revidera det synsätt som ledde den tyska socialdemokratins till sammanbrottet den 4 augusti”.¹¹

”Jag vill därmed inte hävda att Engels på grund av dessa yttranden personligen måste dela ansvaret för hela den socialistiska utvecklingen i Tyskland. Jag vill bara fästa uppmärksamheten på ett klassiskt dokument, som ger uttryck för de åsikter som varit förhärskande inom den tyska socialdemokratins – åsikter som visat sig vara ödesdigra för rörelsen”.

⁸ För en bra sammanfattning av Rosa Luxemburgs strategiska syn och hennes ställning i den tyska socialdemokratins, se Ernest Mandel: [Rosa Luxemburg och den tyska socialdemokratins](#) i FI nr 3/80 (artikelns finns på marxistarkivet).

⁹ Karl Kautsky: ”Was Nun?”, i *Die Massenstreikdebatte*, Frankfurt, 1970, s. 103 ff.

¹⁰ Rosa Luxemburg: ”Ermattung oder Kampf”, i *Die Massenstreikdebatte*, s. 134. f.f. För en utmärkt översikt av masstrejkdebatten, se Antonia Grünenbergs inledning till antologin *Die Massenstreikdebatte*.

¹¹ Rosa Luxemburg: ”Om Spartakus. Tal vid Tysklands Kommunistiska Partis Grundande Kongress 29-31 december 1918”, i *Röda Häftan* nr 8, Halmstad 1971, s. 11.

”Förordet blev en proklamation om den rena parlamentarismens taktik”.¹²

A/B:s påstående att Rosa Luxemburg ”förde vidare de uppfattningar som den gamle Engels med sådan emfas poängterat i förordet” har som vi kan se inte mycket gemensamt med historiska fakta.

Lenin och demokratin

Kap. 4 i A/B:s bok har rubriken *Från rådsdemokrati till enpartivälde. Lenin*. En stor del av detta kapitel går ut på att visa att Lenin ändrade ståndpunkt i demokratifrågan mellan 1917 och 1919-1920. I *Staten och revolutionen*, skriven sommaren 1917, hävdade Lenin att arbetarklassen direkt skulle styra staten – en stat av kommutyp som skulle vara en halvstat i färd med att vittra bort. I sin polemik med bolsjevikerna hade Kautsky hävdad att den vision av proletariats diktatur som Lenin gav i *Staten och Revolutionen* var ogenomförbar. Proletariatet kunde enligt Kautsky bara härska, inte direkt regera. Regerandet delegerades alltid till representanter, d v s politiska partier. I sitt svar till Kautsky, *Den proletära revolutionen och renegaten Kautsky* (1918) framhöll Lenin att klasser visst kan regera, inte bara härska. Sedan, under 1919 och 1920, svängde Lenin över till ståndpunkten att arbetarklassen bara kan regera genom det kommunistiska partiet. Efter att ha talat om proletariats diktatur som en *klassdiktatur* övergick alltså Lenin och bolsjevikerna nu till att tala om en *partidiktatur*. A/B belyser genom en mångfald citat denna positionsförändring hos Lenin. Denna del av boken är signifikativt nog den enda där A/B mer ingående försöker belägga alla sina påståenden.¹³ Till frågan om sovjetdemokratins utdöende i den unga sovjetstaten som A/B reser kan sägas:

1) Förutsättningarna för demokratin var ogynnsamma. Ryssland var ett ekonomiskt och kulturellt efterblivet land. Arbetarklassen var en minoritet av befolkningen omgiven av ett hav av bönder. Denna arbetarklass decimerades och försvann praktiskt taget under åren av interventionskrig efter revolutionen. Revolutionen förblev internationellt isolerad. Men dessa förhållanden rättfärdigar, som A/B påpekar, inte på något vis att bolsjevikledarna gjorde en dygd av nödvändigheten genom att i sina skrifter faktiskt likställa proletariats diktatur med partiets diktatur.

2) Detta hade i sin tur sin orsak i en bristande teoretisk förståelse för demokratis absoluta nödvändighet för socialistiska produktionsförhållandens vidare utveckling, vilket i sin tur delvis hängde samman med att Sovjetunionen var den första arbetarstaten och att man följaktligen inte hade några tidigare erfarenheter att bygga på.

Därmed är emellertid inte sagt att leninismen som doktrin skulle vara teoretiskt oförenlig med demokratiska styrelseformer. För att kunna hävda detta skulle det krävas en helt annan analys än den som A/B presterar. Att den leninistiska revolutionsteorin inte i sin inneboende logik är antidemokratisk, utan tvärtom i djupaste mening demokratisk har vid ett flertal tillfällen utvecklats av den trotskistiska rörelsen.¹⁴

Lenin och Rosa Luxemburg

A/B går efter sin kritik av demokratis urgröpning i den unga Sovjetstaten över till påståendet att leninismen mer allmänt kännetecknas av en odemokratisk strategi. Lenins strategiska uppfattning kontrasteras mot Rosa Luxemburgs som anses vara demokratisk.

¹² Ibid. s. 13, 14.

¹³ Trots sina breda historiska svep innehåller boken en förbluffande liten notapparat - 49 noter i en bok med 349 sidor.

¹⁴ Se t ex Ernest Mandel: Inledning till antologin: [Arbetarkontroll](#), [arbetarråd](#), [arbetarstyre](#), Halmstad 1971, ”Socialistisk Demokrati”, Dokument, Fjärde Internationalen nr 13.

Rosa Luxemburg har oss veterligen vid två olika tillfällen framfört grundläggande kritik mot bolsjevismen. Den första gången var 1904 då Lenins partiuppfattning kritiserades i *Den ryska socialdemokratins organisationsfrågor*. Den andra gången var i skriften *Den ryska revolutionen* (1918).¹⁵ I denna skrift togs tre olika aspekter av bolsjevikernas politik upp: bolsjevikernas politik i nationalitetsfrågan, politiken gentemot bönderna samt bolsjevikernas upplösning av den konstituerande församlingen och mer allmänt bolsjevikernas bristande förståelse för den politiska demokratins roll under övergången till socialismen. Det är den sistnämnda aspekten som fått störst betydelse för senare tids diskussion om oktoberrevolutionen. Men i inget avseende kritiserar Rosa Luxemburg i denna broschyr bolsjevikerna för att deras revolutionsstrategi i största allmänhet skulle vara odemokratisk eller ”jakobinistisk”, byggd på ”överraskningsattack utifrån” av ett ”sammansvetsat elitparti”.

Faktiskt innehåller Rosa Luxemburgs *Den ryska revolutionen* en hel del positiva omdömen om bolsjevikernas politik – uttalanden som om de fällt av Lenin säkert skulle ha tagits till intäkt för Lenins ”odemokratiska attityd”. Som ett exempel på detta kan följande citat anföras:

”Därmed har bolsjevikerna löst den berömda frågan om 'folkmajoriteten', som alltid har legat som en mara på de tyska socialdemokraternas bröst. Som den parlamentariska kretinismens förkroppsligade lärjungar överför dessa på revolutionen helt enkelt den parlamentariska barnkammarens hembakade visdom: för att genomföra något måste man först ha 'majoritet'. Men revolutionernas verkliga dialektik ställer denna parlamentariska mullvadsviisdom på huvudet: inte från majoritet till revolutionär taktik utan från revolutionär taktik till majoritet går vägen. Endast ett parti som förstår att leda, d v s driva framåt, förvärvar sig i stormen anhängare.”

Den knappt märkbara glidning som A/B gör från Rosas kritik av bolsjevikernas agerande efter revolutionen till att gälla hela Lenins revolutionsteori (97-98) är djupt missvisande. Sammanfattningen, som A/B gör på s. 96, som vi tidigare citerat, av Rosa Luxemburgs revolutions-teori, passar väl in också på Lenins. Den är visserligen inte uttömmande för en beskrivning av Lenins strategiska ståndpunkter, men det är den inte heller för Rosa Luxemburgs. Vad som skiljer Lenin och Luxemburg är inte att Lenin mindre betonar vikten av massdeltagande i revolutionen eller att Lenin skulle hävda att inte folkmajoriteten måste vinnas. Det kan anföras massor av citat, från såväl revolutionsåret 1917 som tidigare och senare, som visar detta. Skillnaden mellan Rosa Luxemburg och Lenin bestod snarare i en olikartad syn på partiets roll som initiativtagare i revolutionsprocessen. Men som ovanstående citat från *Ryska revolutionen* visar var inte skillnaden mellan Luxemburg och Lenin avgrundsdjup i detta avseende. Rosa Luxemburg var inte någon dyrkare av den rena spontaniteten.¹⁶

Komintern och det ”strategiska problemet”

I sin rapsodiska exposé rörande ”arbetarrörelsen och det strategiska problemet” går A/B även igenom Kominterns utveckling. Detta sker i kap. 5 betitlat *Ortodoxins seger och kris. Mellankrigstiden*. Detta 20 s. långa kapitel innehåller en sådan vanframställning av flera viktiga drag i det historiska förloppet att man undrar varifrån A/B egentligen hämtar sina uppgifter. Några hänvisningar till detta i notapparaten får man förgäves leta efter. Kapitlet innehåller bara två noter, som båda hänvisar till citat ur Kominternresolutioner. Vad kapitlet i själva verket innehåller är ett smörgåsbord bestående av några av de mest vanliga socialdemokratiska lögnerna om den kommunistiska rörelsens historia.

Om enhetsfrontpolitiken som utformades på Kominterns 3:e och 4:e kongresser säger A/B att den ”efter en tid av oklarhet och förvirring i de nationella sektionerna” (...) ”preciserades som en *enhetsfront underifrån*, d v s som en aktionsenhet, inte mellan organisationer inom arbetar-

¹⁵ Rosa Luxemburg: [Den ryska revolutionen](#), Stockholm 1972

¹⁶ För en diskussion om förhållandet mellan Lenin och Rosa Luxemburgs parti- och revolutionsteori, se t ex Molyneux: *Marxism and the Party*, London 1978; Geras: [Lenin, Trotskij och partiet](#), FI nr 3/80.

rörelsen, utan endast som en enhet mellan reformistiska arbetare och kommunistiska kring begränsade konkreta mål.” (140) A/B sätter här ett likhetstecken mellan enhetsfrontspolitiken sådan de den utarbetades på Kominterns tredje och fjärde kongress och den ultravänsterpolitik som fördes av Komintern under den s k ”tredje perioden” 1929-1934. Det var under den senare, som politiken ”enhetsfront endast underifrån” fördes. Problemkomplexet rörande enhetsfront ”uppifrån” och ”nerifrån” behandlades av Trotskij i hans rapport om den franska kommunismen på Kominterns fjärde världskongress 1922:

”Sträcker sig enhetsfronten endast till arbetarmassorna eller inkluderar den också de oppositionella ledarna? Själva frågeställningen är en frukt av en missuppfattning. Om vi helt enkelt kunde ena arbetarmassorna kring vår egen fana eller kring våra politiska dagsparoller och hoppa över de reformistiska organisationerna, vare sig det gäller parti eller fackförening, skulle själva frågan om enhetsfront inte existera i sin nuvarande form. Frågan reser sig ur det att vissa mycket viktiga delar av arbetarklassen tillhör reformistiska organisationer eller stöder dem.”¹⁷

I sin kritik av Kominterns Tysklandspolitik 1929-34 förde Trotskij en mycket ingående polemik mot teorin om ”enhetsfront endast underifrån”.¹⁸ Vad enhetsfronten syftade till var att trots arbetarklassens splittring i olika politiska partier kunna få till stånd ett gemensamt handlande i kamp kring brännande klasskrav. Att arbetarklassen dras in i gemensam kamp är en förutsättning för att den skall kunna genomgå de läroprocesser som A/B tidigare beskrivit¹⁹ i sin genomgång av Rosa Luxemburgs ”demokratiska strategi”. Enhetsfronten är i själva verket denna strategis tillämpning under betingelser av arbetarklassens politiska splittring.²⁰ A/B:s oförmåga, eller ovilja, att skilja mellan leninism och stalinism kommer tydligt fram i deras behandling av tredje perioden-politiken. Denna uppfattar de som ”en återgång till en revolutionärt marxistisk principlinje” (142) Det stalinistiska Kominterns analys av socialdemokratin som ”socialfascistisk” var enligt A/B ortodox leninistisk: ”Den analysen var som vi tidigare poängterat helt konsistent med den leninistiska uppfattningen av reformismen som en nederlagslinje, en slags femtekolonn inom arbetarrörelsen. Sett ur detta perspektiv saknade följaktligen inte det kommunistiska slagordet om socialdemokratin som fascismens vänstra flygel en viss inre – om än absurd – logik.” (145) ”Ultravänsterperioden skärpte den leninistiska politikens grundsatser till dess yttersta konsekvenser. Tesen om den parasitära kapitalismen togs till intäkt för att den fascistiska reaktionen – om den överhuvud taget kunde erövra makten – endast kunde bli ett kortvarigt mellanspel.” (145) Utifrån den typ av historieskrivning som A/B presterar blir det omöjligt att förstå att den mest omfattande kritiken av Kominterns ultravänsterpolitik, med dess ödesdigra felbedömning av fascismen och felaktiga analys av socialdemokratin, kom från leninister som Trotskij och Thalheimer, samt att dessa i sin kritik av Kominterns politik uttryckligen kunde åberopa sig på Lenin och resolutionerna antagna vid Kominterns tredje och fjärde världskongress.²¹ A/B:s bild av Kominterns utveckling ger inte stalinismens seger i SUKP, med dess kedjeverkningar inom Komintern, någon större betydelse. Fraktionsstriderna i SUKP ges endast 14 raders utrymme på s. 141. Som tidigare framgått anser inte heller A/B att differensen var speciellt stor mellan Lenin och Stalin. Så skriver de: ”Vid bedömningen av leninismen uppstår alltid frågan vad i leninismen som är *Lenin* och vad som står för *Stalin*. Är leninismen i själva verket bara en av *stalinismen* förvrängd form av Lenins politiska och teoretiska testamente? För att uttrycka det enkelt är svaret både ja och nej, men mer nej än ja... De skillnader man kan finna överskuggas

¹⁷ *Den proletära enhetsfronten*, Rött Forum nr 8, s. 25. [På marxistarkivet finns en utökad version av denna skrift: [Den proletära enhetsfronten](#)]

¹⁸ Se Trotskij: [Kampen mot nazismen i Tyskland](#)

¹⁹ Se ovan

²⁰ För en diskussion om detta, se t ex Hemje-Oltmans: *Arbeiterbewegung und Einheitsfront. Zur Diskussion der Einheitsfrontspolitik in der KPD 1920/21*, Westberlin 1973, VSA.

²¹ Se Trotskij: [Kampen mot nazismen i Tyskland](#), New York 1971. Thalheimer [Om fascismen](#).

.. av det faktum att stalinismen eller kominternkommunismen baserade sig på och tog sin utgångspunkt i oktoberrevolutionen och bolsjevikernas erfarenhet.” (183-184). Det blir därför något underligt att A/B efter en lång kritik av ”leninismen” som avslutning kan skriva att ”Lenins politiska teori innebar ett stort steg framåt för den revolutionära delen av den väst-europeiska arbetarrörelsen.” (213)

A/B:s bild av Mao och den kinesiska kommunismen är betydligt positivare än den som ges av bolsjevismen. Så kan vi läsa att ”den kinesiska kommunismen inte haft en organisatorisk uppbyggnad av leninistisk modell. Det har inte rört sig om ett begränsat elitparti med jakobinska drag, utan snarare om en massorganisation baserad på bondeklassen.” (s. 178). Detta är en grovt förvrängd bild av såväl bolsjevikpartiet som det kinesiska KP:s historia. För det första var bolsjevikpartiet på Lenins tid inte ”ett begränsat elitparti med jakobinska drag” utan ett massparti.²² För det andra präglades bolsjevikpartiet på Lenins tid, liksom för övrigt under större delen av 20-talet, av en livaktig diskussion, där meningarna öppet bröts mot varandra. Något motsvarande kan knappast sägas om det monolitiska kinesiska KP, där ledande företrädare utrensats utan att massorna haft den ringaste aning om vari meningsskiljaktigheterna bestått. Som kan förväntas värderar A/B folkfrontspolitiken som ett steg i rätt riktning. ”Försvaret för demokratins fri- och rättigheter innebar – även om det fördes med reservationer – att kommunistpartierna kunde knyta an till den breda folkliga strömningen i Västeuropas industrialiserade samhällen. Ännu större betydelse fick krigsåren, då kommunisterna kunde bli en ledande kraft i den antifascistiska motståndskampen.” (147). Den enda kritik som A/B har mot folkfrontspolitiken är att den inte tillräckligt konsekvent bröt med det förgångna ty ”teorin om kapitalismen som parasitär och den borgerliga demokratin som skenbar” bibehölls. Vidare så stod man fast vid ”det revolutionära maktövertagandet och proletariatets diktatur som målsättning”. (146) Men nu var det ju knappast till följd av dessa ”teoretiska försumligheter” som folkfrontspolitiken misslyckades. Perioden för folkfrontspolitikens genomförande kännetecknades ju knappast av någon blomstrande kapitalism. Inte på något ställe värderar A/B det faktiska resultatet av folkfrontspolitiken eller den vänsterkritik som har riktats mot den. Det finns ju annars en rad olika ”testfall” för denna politik: Spanien 1936-38, Frankrike 1936-37, Italien, Frankrike 1946-48. Det centrala i folkfrontspolitikens brott med den politik som grundlades vid Kominterns fyra första kongresser bestod inte i att de demokratiska fri- och rättigheterna nu skattades högre, utan i en allianspolitik med bourgeoisin, med andra ord klassarbete. I praktiken, om än inte i teorin, uppgavs på så vis de revolutionära målsättningarna. Denna klassarbetspolitik och inte det faktum att ”teorin” ännu inte bragts i överensstämmelse med praktiken, låg bakom folkfrontspolitikens misslyckande. Genom att t ex i spanska inbördeskriget sträva efter att begränsa arbetarklassens aktioner till försvaret av den borgerliga demokratin i syfte att inte skrämja bort till stor del ickeexisterande borgerliga allianspartner, kom stalinisterna att dämpa arbetarnas och fattigböndernas kampkraft. Ty dessa ville fylla de demokratiska fri- och rättigheterna med ett socialt innehåll. Folkfrontspolitiken ledde på så vis till att även den antifascistiska kampen i sista hand försvagades.²³

III. A/B:S kritik av leninismens strategi

I kap. 8 ger A/B en sammanfattande översikt och kritik av den ”leninistiska” revolutionsstrategin.

Den kritik som A/B formulerar i detta kapitel riktar sig inte bara mot ”leninismen” utan mot den revolutionära marxismen i dess helhet, förvisso också de ståndpunkter som Rosa Luxemb-

²² Se t ex Rabinovitch: *The Bolsheviks Come to Power*, London 1979. Service: *The Bolshevik Party in Revolution 1917-1923. A Study in Organisational Change*, London 1979.

²³ För en kritisk genomgång av folkfrontspolitiken, se Camillier: [Folkfronterna på 30-talet](#) (ur FI nr 2/81).

burg företrädde. A/B menar att "leninismens akilleshäl" var att den "både som teoretisk doktrin och som politisk strategi missade... Västeuropas historiska särdrag, och försatte sig därmed i en fatal motsättning till några av huvudtendenserna i dess utvecklingsbana efter första världskrigets slut". Enligt A/B var den leninistiska strategin irrelevant redan i samband med de kommunistiska partiernas födelse kring åren 1919-1921." (184). Denna leninismens otillämpbarhet på Västeuropa berodde på att förhållandena var så olika här jämfört med Östeuropa. Liksom Gramsci framhäver A/B att det civila samhället i väst hade en mycket starkare position i förhållande till staten än i öst. Med begreppet civilt samhälle avser A/B "de mer eller mindre kollektiva organisationsformer som framväxer ur samhällslivets produktions- och reproduktionsprocess. Den civila sfären består av de förhållanden och områden i samhället vilka ligger utanför den statliga maktens styrand och reglerande domvärjo. I länder där det civila samhället är starkt har människorna själva i olika typer av sammanslutningar, men också individuellt, ett större inflytande och ansvar för sina levnadsvillkor, än i samhällen med en mäktig central och överordnad statsapparat." (19) Arbetarklassens förhållande till staten var också helt annorlunda i Öst än i Väst.

Den leninistiska synen på staten som väsentligen ett våldsmedel och som en "monolitisk enhet" under bourgeoisins oinskränkta kontroll, där arbetarklassen stod helt "utanför", var enligt A/B inte tillämpbar på Västeuropa. Till följd av sin inriktning på att gripa statsmakten via ett "frontalangrepp utifrån" var enligt våra författare Lenins strategi koncentrerad till "slutspelet". Den var bara "en strategi för ögonblicket före och i samband med själva maktövertagandet". Lenin saknade enligt A/B en strategi för "mittspelet". "De mellanliggande icke-revolutionära perioderna., uppfattades enbart som tillfälle för uppbyggnad och förberedelser för den avgörande attacken". (195) Lägg märke till hur med hjälp av ordet "enbart" A/B här förringar stora delar av Lenins politiska och teoretiska arbete! Med tanke på allt Lenin skrivit om fackföreningar, den nationella frågan, politiken gentemot bönderna, revolutionärens arbete i parlamentariska församlingar, enhetsfronten, partiuppbygget etc., ter sig påståendet om avsaknaden av en politik för "mittspelet" underligt. Man kan naturligtvis vara ense eller oense med Lenins politik i detta avseende, liksom man kan diskutera dess tillämpbarhet idag, men man kan inte hävda att den inte finns. Lenins politik för "mittspelet" vägledades av den övergripande målsättningen att befordra massornas kamp och självaktivering, och samband med detta vinna dem för en socialistisk samhällsförändring. Detta negligeras dock av A/B då de skriver:

"Visserligen skulle man söka vinna flertalets linje, men detta stöd betraktades framför allt som en maktpolitisk språngbräda för den avancerade förtruppens slutliga och förintande anfall."

På så sätt kan man naturligtvis misstänkliggöra varje slag av socialistisk politik (och förresten all slags politik överhuvud taget) genom att hävda att vad som *egentligen* eftersträvas inte är folkmajoritetens eget styre utan en handfull politikers makt. Det blir lite klarare vad A/B egentligen avser då vi några rader längre ner läser att Komintern efter krigsslutet 1918 "helt saknade strategi för ett mer långsiktigt framträngande inom ramen för det kapitalistiska samhället." (195-196). Med andra ord vad A/B anklagar leninismen för är att den inte är reformistisk.

Leninismens föregivna avsaknad av en strategi för "mittspelet" var enligt A/B katastrofal för vänstern i Västeuropas arbetarrörelse. Ty efter 1918-1919 finner vi i den avancerade kapitalismens länder knappast något revolutionärt slutspel. Däremot karaktäriseras utvecklingsförloppet i väst av ett utdraget ställningskrig i mitten." (196) A/B "glömmer" här Tyskland 1923, Spanien 1934, 1936-37, Frankrike 1936, Italien och Frankrike 1946-47. Att det inte kom till något "slutspel" i Tyskland i början på 30-talet, utan istället kamplös kapitulation för nazismen, berodde på de stora arbetarpartiernas politik och inte på några objektiva omständigheter. Det kan naturligtvis diskuteras om arbetarklassen vid samtliga dessa tillfällen hade

chansen att ta makten, men det torde vara svårt att hävda att utvecklingen sedan 1914 kännetecknats av ett ”utdraget ställningskrig i mitten”.

Den reformistiska syn, som vi har kunnat konstatera ligger till grund för A/B:s kritik av leninismen har sin grundval i deras syn på kapitalismens ekonomiska utveckling. De anser att kapitalismen i grunden är krisfri, det ”materiella utvecklingsproblemet” har lösts. Då A/B anklagar Lenin för att han såg på kapitalismen som ett system som bär på en tendens till djupgående ekonomiska kriser med åtföljande press på arbetarklassens levnadsstandard, är det i själva verket marxismen och inte specifikt leninismen de anklagar.²⁴ Den marxistiska synen på kapitalismen som ett system som under långvariga perioder – ej vanliga konjunkturcykler utan överlagrande dessa – präglas av ekonomisk nedgång med åtföljande massarbetslöshet och press på de breda befolkningslagrens levnadsstandard är i själva verket en integrerad del av det socialistiska perspektivet. Om befolkningens majoritet inte genom handfasta erfarenheter upplever att kapitalismen inte kan tillgodose deras behov är det svårt att förstå varför socialismen skall framstå som ett alternativ för dem. Varför skulle befolkningsmajoriteten vilja byta ut ett ekonomiskt system som garanterar ständig ekonomisk tillväxt och ökad konsumtion? För att ett socialistiskt alternativ skall kunna vinna en majoritet av befolkningen krävs en längre period av ekonomisk lågkonjunktur i en för övrigt blomstrande kapitalism. I annat fall framstår åtstramningspolitikernas löften om fortsatt ekonomisk tillväxt efter några års indragning av svångremmen som i praktiken riktig.

Det finns naturligtvis inte något automatiskt samband mellan ekonomisk kris och folkmassornas anammande av ett socialistiskt program. De politiska följderna av en ekonomisk kris är i sista hand avhängiga de levande politiska krafternas ingripande. I avsaknad av en korrekt socialistisk politik kan en reaktionär lösning segra. Den kapitalistiska krisen utgör en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning för att en socialistisk politik skall kunna nå framgång. Därmed inte sagt att en marxistisk kritik av kapitalismen främst skulle gå ut på att denna inte levererar tillräckligt med konsumtionsvaror åt befolkningen. Utvecklingen sedan andra världskriget, som i den rika delen av världen skapat en aldrig tidigare skådad konsumtionstillväxt, har ju samtidigt skapat en rad nya problem som t ex miljöförstöring och plundring av naturens resurser. Men även dessa kriser kommer att förvärras med en tilltagande ekonomisk kris, eftersom resurserna för att bemästra dem eller lindra dem minskar. Vi måste här också beakta att även behoven är elastiska. Kapitalismens utveckling sedan andra världskriget har skapat en rad nya behov. Det som folk idag betraktar som en naturlig beståndsdel i en dräglig levnadsstandard är inte detsamma som under tidigare historiska perioder. Kapitalet behöver inte pressa ned befolkningens levnadsstandard till vad den var för femtio år sedan för att systemet skall upplevas som outhärdligt. En varaktig djup arbetslöshet som förvärras och en kraftig uppluckring av det sociala skyddsnätet kommer att skapa en svår legitimationskris för det kapitalistiska systemet.

Den optimistiska syn på kapitalismens utvecklingsmöjligheter som A/B gör sig till tolk för, vore mera förståelig om boken skrivits i mitten på 60-talet. Men att de idag så reservationslöst kan hysa en sådan tilltro till en expanderande kapitalism som endast frambringar smärre recessioner, vilka kan lösas med hjälp av statlig krisreglering, är svårt att förstå. Låt oss bara peka på några tendenser i den kapitalistiska ekonomins utveckling som kommer att verka i åtskilliga år framöver:

²⁴ Det är sant att Lenin och Komintern misstog sig i sin bedömning av kapitalismens framtid. Den djupa kris som kapitalismen då befann sig i trodde de var dess slutgiltiga kris. Detta misstag förstärktes i och med det stalinistiska Kominterns tal om kapitalismens ”allmänna kris”, som innebar att det marxistiska konjunkturteorin begravdes. För en intressant diskussion om detta, se: Richard B. Day: *The Crisis and the Crash. Soviet Studies of the West (1917-1939)*, London 1981, NLB.

Till följd av sjunkande lönsamhet minskar idag industriinvesteringarna i den kapitalistiska världen. De investeringar som sker är främst sk rationaliseringsinvesteringar, som innebär att arbetskraft friställs. Eftersom ackumulationstakten inte är tillräckligt hög för att suga upp den ”friställda” arbetskraften ökar arbetslösheten. En omfattande omstrukturering av den internationella arbetsfördelningen håller på att ske. Hela industribranscher flyttar över till länder i tredje världen, utan att nya trädor i deras ställe i i-världen. Detta medför vikande industri-sysselsättning i den ”utvecklade” världen. Den vikande industrisysselsättningen gör att krisen för social- och arbetsmarknadspolitiken skärps. Samtidigt som behoven av social- och arbetsmarknadspolitik ökar så minskar de skatteintäkter som möjliggör bedrivandet av en sådan. Detta dilemma kan i längden inte lösas genom statlig upplåning. Även lånen någon gång betalas. En keynesiansk antikrispolitik försvaras idag också av det faktum att nationalstaternas tilltagande integration i världsekonomin gjort utrymmet för en statlig antikrispolitik mycket mindre än under mellankrigstiden.

Som en pendang till sin felbedömning av kapitalismens utvecklingsmöjligheter hade också Lenin, enligt A/B, missbedömt den borgerliga demokratins utvecklingsmöjligheter. Med hjälp av denna har enligt A/B arbetarklassen i Västeuropa successivt stärkt sin ställning på kapitalets bekostnad.

”Den politiska demokratiseringen har nämligen inneburit att arbetarrörelsen på en rad olika områden kunnat påverka utformningen av exempelvis social- och arbetsmarknadspolitik, närings- och utbildningspolitik. *På dessa och flera områden är staten inte längre ett lättmanövrerat redskap i det härskande borgerskapets händer.*” (s. 199 A/B:s kursivering)

A/B framställer på ett ensidigt och överdrivet sätt arbetarklassens positionsförbättringar i Västeuropa. Så påstår de t ex utan vidare att ”arbetarklassen i Västeuropa stärkt sin ställning inom produktionssfären”. (201). Med tanke på den rikhaltiga diskussion som förts på senare år om den tekniska utvecklingens effekter på arbetsorganisationen och arbetets degradering, t ex utifrån Bravermans bok [Arbete och monopolkapital](#), måste här flera frågetecken sättas vid A/B:s uppfattning. Men även om vi bortser från detta och andra exempel så måste ändå bilden av den borgerliga demokratins utveckling sedan 1918 differentieras. Utvecklingen under mellankrigstiden kan ju knappast beskrivas som någon entydig förstärkning av den borgerliga demokratin. De arbetsmarknads-, socialpolitiska och övriga åtgärder som A/B anför som exempel på hur borgarklassens maktställning idag ”kringränts” har, som ovan påpekats, haft som sin förutsättning efterkrigstidens exempellösa tillväxt i den kapitalistiska världsekonomin. Dessutom är medaljens baksida i detta fall en centralisering och byråkratisering av arbetarklassens försvarsorganisationer, fackföreningarna, och en avtrubning av dessas aktionskraft genom en omfattande antifacklig lagstiftning.

Då grundvalarna för den ekonomiska tillväxten urholkas så urholkas också den offentliga sektorns utgifter för social- och arbetsmarknadspolitik, något som redan börjat ske i Västeuropa. Nu liksom förr är arbetarklassen avhängig kapitalets enväldiga makt att besluta över produktion och investeringar.

A/B tar ”det förhållandet att arbetarrörelsen genom sin kamp för sociala reformer och politisk demokrati trängt allt längre in i det borgerliga samhällets institutioner”, till utgångspunkt för ytterligare en kritikpunkt av leninismen: ”Idag är nämligen avgörande delar av arbetarklassens sociala och ekonomiska reproduktionsbetingelser beroende av den statliga sektorns verksamhet. En strategi vars syfte är att rikta ett mer eller mindre avgörande slag mot staten – att krossa statsapparaten – skulle därför verka desorganiserande på arbetarklassens existens – i varje fall på kort till medellång sikt.” (200). Till detta är att anföras för det första, att i ett läge där en ev. framtida socialistisk samhällsförändring kommer till stånd kommer den med all sannolikhet att ske mot bakgrund av en ekonomisk kris som innebär att kapitalet attackerar arbetarklassens sociala rättigheter. Bland annat som ett försvar av dessa kan de massrörelser

uppkomma som berövar borgarklassen dess maktställning. För det andra, så får tesen om statens krossande i Lenins revolutionsteori inte uppfattas som så att allt slags verksamhet som idag ligger under staten skall krossas. Det har ju t ex aldrig förespeglat någon att Statens Järnvägar eller skolväsendet ska "krossas". Vad som skall krossas – för att nu använda sig av detta bildspråk – är "statens skelett" som är starkt centraliserat och hierarkiskt uppbyggt och som bärs upp av slutna självreproducerande kårer (ämbetsmannakåren, polis och militär). A/B beskriver själva på ett utmärkt sätt från s. 51 och framåt dessa kårer, som står utanför all demokratisk kontroll: "Makten är utomordentligt starkt centraliserad till de ledande enheterna och befattningarna". "De ledande statsorganen bärs upp av särskilda kårer – ämbetsmannakåren, domarkåren, poliskåren och officerskåren.

Dessa kårer utgör homogena och slutna sociala grupper, nära knutna till de förmögna och styrande kretsarna inom industri, handel och finansvärld, liksom till dessa kretsars främsta administrativa, juridiska, tekniska och vetenskapliga expertis" ... "De befattningshavare som ingår i kårerna är endast i undantagsfall åtkomliga vad beträffas övergrepp och maktmissbruk" ... "Med undantag för den lägre kadern inom polis- och officerskåren härstammar oftast kårmedlemmarna från de övre och bäst beställda skikten i samhället" ... "Vad beträffar sina ideologiska perspektiv och sociala egenskaper är de i hög grad likriktade" ... "Kårens sociala exklusivitet förstärks också av att de lönemässigt ligger i topp" ... "som kitt i apparatens fogar verkar en stark kåranda och kollegialitet" ... "Sist men inte minst reproducerar sig kårerna". (s. 51 ff) Denna statsapparat med dess kårer måste brytas ner och ersättas med en demokratisk folkförvaltning.

I sin behandling av det de uppfattar som leninismens strategi går A/B vidare med en kritik av varje tanke på väpnat uppror. Liksom Engels gjorde i sitt förord 1895 hävdar de att ett väpnat uppror av militärtekniska skäl numera är omöjligt. Detta är nu än mer omöjligt än 1895, "ty nu förfogar militären över nukleära, kemiska och biologiska *förintelsevapen*." (205) Vidare så har "den polisiära makten vuxit ut till en formidabel kontrollapparat, som med hjälp av de elektroniska, vapentekniska och kommunikativa framstegen har en enastående kapacitet och verksamhetsradie".

Vad gäller förintelsevapen så skulle ett användande av dessa drabba såväl kapitalister som arbetare. De kan därför inte användas mot en revolutionär resning. Men den fara som förintelsevapnen utgör kan naturligtvis inte negligeras. De utgör ett formidabelt hot mot mänsklighetens existens. För att förhindra att detta hot blir verklighet är det av yttersta vikt att bygga massrörelser mot kärnvapenrustningarna. Men i sista hand kan hotet om ett nytt världskrig förhindras endast genom att krigsrustarna definitivt avrustas, d v s genom socialismens seger i världsskala. De två världskrig som det här århundradet upplevt har för övrigt inte startats som ett svar på en proletär revolution utan som följd av inomimperalistiska motsättningar.

Till den andra "militärtekniska" invändningen som A/B anför kan sägas att den riktar sig mot en revolutionsstrategi som bygger på en "beslutsam minoritets kuppattade attack". Men en sådan putschism är en nidbild av leninismen som bygger på massornas deltagande i revolutionsprocessen. A/B framför i detta sammanhang argumentet "att den västliga statens utbyggda förbindelser med och förankring i det civila samhället utesluter en upplösning och ett sammanbrott inom de väpnade styrkorna av den typ vi nyligen bevittnat i exempelvis Iran och Nicaragua. Händelseutvecklingen i Portugal under 1974 där den militära apparaten blev en huvudkraft i samhällsutvecklingen, utgör bara ett belysande undantagsfall." (s.206) Gennemot A/B vill vi i detta sammanhang påstå att "statens förbindelser med och förankring i det civila samhället", tvärtom underlättar en revolutionär brytning. Exempelvis är ju en värnpliktsarmé mycket svårare att sätta in mot en folklig massrörelse än vad en stående armé är. När detta väl är sagt, måste det framhävas att vad som skiljer den revolutionära marxismens

strategi från alla former av reformism inte är att den förstnämnda förespråkar en ”våldsam” övergång till socialismen. Kärnan ligger i ett omfattande massdeltagande och självaktivering av breda folklager. Då en massmobilisering kring paroller som uttrycker en plan för socialistisk reorganisering av det krisdrabbade kapitalistiska samhället kommer till stånd, måste denna vid en viss tidpunkt komma till en avgörande brytning med bourgeoisien. Borgarklassen kan inte gradvis, bit för bit, berövas makten. Dess makt kan inte genom någon ”hedersam reträtt” kompromissas bort.(208) Det är detta som är den avgörande skiljelinjen mellan revolutionär marxism och reformism, inte frågan om våld. I ett läge då arbetarklassens maktpositioner förstärks i det ”civila samhället”, samtidigt som kapitalet fortfarande förfogar över ägande- och dispositionsrätten över produktionsmedlen, kommer kapitalisterna att svara med investeringsstrejk och kapitalflykt. Ett ekonomiskt kaos blir följd. Frånvaron av en avgörande brytning med kapitalismen, en konfrontation med borgarklassen, kommer i så fall att innebära att revolutionens krafter demoraliseras och försvagas och bourgeoisien återtar initiativet. Vad som sedan kan bli följd i form av diktatur och barbari erbjuder 1900-talets historia åtskilliga exempel på.

Avslutning: Bokens mottagande

Arvidsson/Berntssons *Makten, Socialismen och Demokratien* har mött ett stormande bifall från en rad olika håll.

Med tanke på att boken för till torgs de vanligaste högersocialdemokratiska lögnerna om och argumenten mot den revolutionära socialismen är det fullt naturligt att socialdemokratien applåderat den. Så heter det t ex i SAP-tidningen *Aktuellt i Politiken* i en recension av Anders Lidström och Henry Olsson: ”Boken kan betraktas som mycket värdefull för den socialdemokratiska idédebatten, enligt vår mening genom att den presenterar en *konsekvent kritik av den leninistiska strategin* och genom att författarnas bidrag till utformandet av en *demokratisk socialistisk strategi*”.²⁵

Olle Svenning, känd socialdemokratisk debattör ”till vänster” är full av beröm:

”...deras 400-sidiga bok tillhör det bästa, mest självständiga polemiska och välskrivna jag läst inom den marxistiska forskningsfären”. ”...A/B:s skrift är i väsentliga avseenden en stenhård uppgörelse med leninismen...”²⁶

Mer överraskande än överorden i den socialdemokratiska pressen är kanske det positiva bemötandet boken rönt inom ”vänstern”. I tidningen *Gnistan* hyllade Christer Lundgren i SKP:s partiledning boken i följande ordalag:

”ett seriöst försök att utifrån den historiska materialismens utgångspunkter analysera den europeiska arbetarrörelsens dilemma... Deras bok har förutsättningar att bli något av en klassiker för 80-talets vänster.”²⁷

I en recension, som för övrigt innehåller flera kritiska synpunkter, skriven av Christian Berggren, tidigare ledande teoretiker i det nu avsomnade Förbundet Kommunist, blir slutomdömet:

”HA & LB har skrivit en bok som för sin socialistiska demokratidiskussion är oundgänglig för alla socialister.”²⁸

I VPK:s teoretiska tidskrift *Socialistisk Debatt* heter det i en recension av Svante Nordin:

²⁵ *Aktuellt i Politiken*

²⁶ *Aftonbladet*

²⁷ *Gnistan*

²⁸ *Zenit* nr 3/80 [artikeln återgiven nedan]

”Trots de invändningar man kan resa tar A & B i ett mer samlat grepp än någon tidigare upp en lång rad problem av avgörande betydelse för den marxistiska teorin som analysinstrument och för vänsterns utsikter till en framtid i vårt land. Deras bok betecknar ett stort steg framåt i svensk marxism.”²⁹

Den mest kritiska diskussion av A/B:s bok som vi sett finns i en artikel av Dahlkvist-Olofsson-Schmid i *Zenit* nr 2/81. Men deras kritik riktar sig typiskt nog mot del III av boken, närmare bestämt den del som behandlar staten ”som en tredje kraft”. Däremot sväljer de med hull och hår hela del II av boken:

”Dessa ståndpunkter, och dessa delar av boken, ämnar vi inte ta upp i denna artikel. Det beror på att vi är eniga med författarna på dessa punkter.”³⁰

Vi har i denna recension försökt visa att de historiska avsnitten i boken *Makten, Socialismen och Demokratien* innehåller en i flera avseenden socialdemokratiskt förvanskad bild av arbetarrörelsens historia. A/B:s självständiga bidrag kan sägas bestå i en mindre lyckad sammankoppling av Engels ”politiska testamente” med Rosa Luxemburg. A/B:s kritik av leninismen – en av författarna tillyxad leninism som inte har speciellt mycket att göra med den verkliga – är likaså traditionellt reformistisk. Bokens ”historieskrivning” är vare sig speciellt originell eller väl genomförd.

Författarna har inte brytt sig om att grunda sin bild av det historiska skeendet på några litteraturreferenser, de bara *påstår* en massa saker.

Hur kommer det sig då att större delen av den svenska vänstern så positivt bemött en bok som den med allra största sannolikhet för tio år sedan, skulle betecknat som en dålig socialdemokratisk kritik av den revolutionära marxismen? I denna recension har vi försökt visa att det inte kan bero på bokens höga kvalitet. Snarare beror det på att en stor del av vänstern blivit demoraliserad av de uteblivna framgångarna under senare hälften av 70 talet. Istället för att under kvarhållande av väsentliga, fortfarande giltiga marxistiska kritikpunkter av reformismen, granska sin egen praktik och teori samt dessas materiella förutsättningar, har man kastat ut barnet med badvattnet och oreflekterat övertagit den reformism man tidigare kritiserat. De är som uttryck för dessa tidens strömningar som A/B:s bok skall ses. Det är därför, och inte beroende på dess kvalitet, som den blivit så positivt mottagen. Det är därför den är viktig att bemöta.

²⁹ *Socialistisk Debatt* nr 4/80

³⁰ *Zenit* nr 2/81 [artikeln återgiven nedan]

Christian Berggren: Det räcker inte att riva Leninmausoleet

Ur *Zenit* 3-1980 (nr 66)

Det är nu tre år sedan *Zenit* startade sin inträngande debatt om socialismen och demokratin. I ljuset av socialismens fundamentala misslyckande på denna punkt var det en synnerligen viktig debatt, som tyvärr knappast fick den betydelse den förtjänar. Därför är det en utmärkt sak att Håkan Arvidsson (HA) och Lennart Berntson (LB) nu ger ut en bok i ämnet, *Makten, socialismen och demokratin*, som utvidgar och underbygger den tidigare argumentationen med omfattande historiska och teoretiska analyser. Vem kan väl efter läsningen av den sväva i tvivelsmål om att demokratin verkligen är en alldeles omistlig del av socialismen och att den ”realexisterande socialismen” utmärks, inte av ”vissa begränsningar”, vissa ”inskränkningar” utan av en antagonistisk motsättning till demokratin?

HA och LB tar också upp byråkratiseringens generella problematik under socialismen för att understryka att det inte blott handlar om enskilda partiers och traditioners inverkan. Det är sammanslagningen av alla ekonomiska och politiska beslut hos en enda makt som här är av avgörande betydelse.

Hunnen så lång förvånas jag dock av det ”marxistiskt konventionella” i deras behandling av socialismens ekonomiska struktur. För dem är det självklart att ”produktion av bytesvärden” skall ersättas med ”produktion bestämd av samhällets behov” genom att ägandet förstärkas, en central planering blir dominerande, alla beslut om investeringar överförs till offentliga sektorn, osv. Men så här i omprövningens tidevarv, så tror jag att även dessa teser måste problematiseras. För om massornas starka uppslutning kring den borgerliga demokratin inte kan bortförklaras med diverse bedrägeriteorier, så gäller något liknande för marknaden. Den handlar inte bara om snedvridning och förfalskning av människors behov. Man kommer här in på två typer av problem, ett teoretiskt och ett taktiskt. Det teoretiska rör marknadsmekanismernas obestridda förmåga till dynamik, flexibilitet och konsumentanpassning, som efter vad jag kan förstå är strukturellt omöjligt att uppnå i ett centralplanerat system, oavsett hur demokratiska beslutsprocesserna är. Det taktiska argumentet rör det faktum att även de mer genomarbetade, radikala förslagen från arbetarrörelsens huvudinriktning uppenbarligen tänker sig ett betydande utrymme för marknadselement (se Edin/Hedborgs Det nya uppdraget). Detta är ett förhållande som knappast kan förbigås i en socialistisk strategidebatt som vill utgå från det svenska samhällets realiteter. Utrymmet tillåter mig inte att gå djupare här, men alldeles uppenbart krävs en nyanserad diskussion inom vänstern om marknad och plan som inte låter sig låsas av diverse marxiska axiom.

Nu vill HA och LB inte bara skriva om socialismens problem. De vill också, vilket framhävs i inledningen, ”mera ingående diskutera de strategiska och politiska frågor” som diskussionen i *Zenit* väckte. I vad mån innebär deras bok här ett framsteg?

Den strategiska diskussionen kretsar kring två teman, leninism mot reformism, respektive stat mot civilt samhälle.

Vi ska börja med att diskutera HA s och LB s syn på vägen till socialismen, som de formulerar så här:

”Den enda för arbetarklassen ... framkomliga vägen är nämligen att också fortsättningsvis förstärka sitt samhälleliga inflytande inom det kapitalistiska samhällets ramar, att successivt modifiera och inskränka den kapitalistiska exploateringen och marknadens funktion och utrymme, att underminera och urholka borgarklassens herravälde.” (Del II).

Denna ”reformismtes” bärs först och främst upp av en pulvriserande polemik mot den klassiska leninismens strategi och begrepp: dubbelmakt, frontalattack på staten utifrån, krossa,

slå ned ... OK, det är bra att detta en gång för alla klaras av (även om man därmed inte har löst de problem som leninismen sökte besvara).

I sig innebär emellertid inte detta något större steg framåt i *dagens* strategiska diskussion det är ju på sin höjd marginella delar av smågruppsvänstern som fortfarande är knutna till Kominterns 20-talsföreställningar om maktens erövring. För de traditionella kommunistpartierna däremot var denna dubbelmakts-, upprors- och frontalattackstrategi historiskt överspelad redan i mitten på 30-talet (även om det inte erkändes teoretiskt). Sedan dess har vi i stället en rad nya erfarenheter av stor betydelse för strategidiskussionen: folkfronter och folkfrontsregeringar (35-38), ”stora koalitioner”, dvs olika former av uppgörelser med bourgeoisin (43-47), vänsterregeringar (Chile 1970-73, t ex), osv. Men dessa behandlas inte alls av HA och LB. Eller rättare sagt, de behandlas bara ur aspekterna demokratisyn och teoretisk-praktisk konsistens.

Folkfrontsperioden kritiseras för att engagemanget för demokrati under kapitalismen inte kopplades med ett motsvarande engagemang för demokrati under socialismen. Vidare att kampen för små förbättringar och gradvisa framsteg inte lät sig förenas med den teoretiska argumentationen att kapitalismen var parasitär och döende. Men vad HA och LB inte alls berör är kommunistpartiernas strategiska agerande i *klasskampen* under denna period. Vilka möjligheter öppnades av de nya folkliga enheterna, de nya regeringarna, speciellt i Frankrike och Spanien? Hur tillvaratogs de? Hur kunde det komma sig att efter bara tre år (München 1938) så hade folkfronterna varken lyckats åstadkomma djupgående maktpolitiska förändringar trots de uppenbara chanser som fanns i dessa länder, utan i stället själva gått i kvav, eller åstadkommit en antifascistisk allians på borgerligt-demokratisk grund? HA och LB nämner inte ens problemet.

Vad gäller efterkrigstiden slår man fast att ”anledningarna till detta historiska bakslag (40-talets uteblivna socialistiska skördetid i Västeuropa) är den centrala punkten i varje analys av kommunisternas efterkrigshistoria”. Vad tar man då själva upp? Jo, att den ”antikommunistiska propagandan i stor utsträckning byggde på verkligheten i de ”socialistiska länderna”. Vidare att kommunisterna höll fast vid tesen om den döende kapitalismen, trots att den bevisade en livskraft som aldrig förr. Slutligen att underordningen under Sovjet tvingade partierna till ständiga komprometterande zigzag-manövrer och ”doubletalk”.

Nu äger allt detta sin giltighet på ett allmänt plan, främst för de små kommunistpartierna, som det svenska. Men det förklarar ingenting av de avgörande vändningar till kommunisternas nackdel som ägde rum i de två länder där kommunismen i Västeuropa stod starkast efter kriget, Italien och Frankrike. Ty dessa vändningar, som kom 1946-47, dvs innan det stora antikommunistiska propagandakriget bröt ut och innan den långa kapitalistiska efterkrigsboomen fick verklig fart, har att göra med partiernas ageranden i klasskampen. När PCF och PCI kastades ut från regeringarna 1947 berodde det inte på partiernas demokrati och socialismuppfattning, utan på att man under en följd av år bundit ett mycket brett radikalt folkligt läger till en ensidig uppslutning runt den borgerliga ordningen och samarbete och underordning under bourgeoisin. Därmed kunde en kapitalistisk samhällsordning och borgerlig klass som vid krigsslutet var komprometterad, bräcklig och på defensiven på kort tid återhämta sig och vände styrkeförhållandena till sin fördel.

Inget av dessa problem, som rör klasskampen tas upp av HA och LB. Detta är desto mer graverande för deras strategiska framställning, eftersom den eurokommunism de i flera sammanhang för fram som en central strategisk förnyare ser regeringssamarbete av 40-talstyp som väsentligt strategiskt delmål. PCI talar explicit om ”il compromesso storico” som ”en ny etapp i den demokratiska revolutionen”, vilken enligt partiet avbröts med upplösningen av samlingsregeringen 1947. Andra erfarenheter, typ Chile, nämns inte alls.

I stället för att analysera alla dessa erfarenheter ur strategisk synvinkel sätter man hela den kommunistiska historien under leninismens hatt (varvid det räcker med att analysera och kritisera leninismen, dvs den uppgift som HA och LB väsentligen ställt sig): ”I detta avseende representerar eurokommunismen ett viktigt framsteg. Den innebär nämligen ett första trevande steg mot en uppgörelse med de odemokratiska och jakobinska dragen i den marxist-leninistiska strategi som hittills dominerat”, hävdar man t ex. Påståendet är märkligt. Vad man än kan säga om PCIs och PCFs ovan berörda 40-talspraktik, så är det knappast att den utmärktes av leninismens inriktning på nödvändigheten att angripa och krossa den borgerliga staten, etc. Tvärtom så gjorde partierna, speciellt det franska, de mest långtgående insatser för att restaurera och stärka den borgerliga staten och den borgerliga ordningen. Möjligen kan man säga att eurokommunisterna nu explicit gör upp med teser som i praktiken saknat betydelse sedan 30-talet för de västliga kommunistpartiernas del. Detta har naturligtvis en viss betydelse, men knappast på det strategiska planet.

Men bortsett från allt detta, så måste eurokommunismen bedömas inte bara utifrån allt det dåliga den ”gör upp med” utan också efter vad den själv uträttar. Den har ju faktiskt några år på nacken, och det var minst tre år sedan som HA och LB först uttryckte sin uppskattning för den. Alltså, vad har den tillfört i positiv praktik? Om detta inte ett ord i boken, inte en mening ägnas analys åt dess praktik i *klasskampen*. Detta är den gemensamma nämnaren för HA:s och LB:s historiska genomgång av strategiproblemet: frånvaron av analyser av partiernas strategiska ageranden i klasskampen.

I stället träder en ny form av ortodoxi fram. Medan vi tidigare läste Lenin och tolkade in en massa som inte fanns där (samtidigt som vi bortsåg från en hel del som fanns) så frammanas nu i stället Rosa Luxemburgs och den gamle Engels vittnesbörd. Speciellt återopandets på Engels (inledningen till nyutgåvan av Marx’ *Klasstriderna i Frankrike* från 1895) får en nästan parodisk karaktär: HA och LB påstår att den ”utgör ett betydelsefullt försök att sammanjämka det historiska perspektivet med en konkret revolutionär strategi”, att Engels försökte ”finna en precis strategisk formel för den nya politiska situationen som den utvecklade kapitalismen alstrade”, samtidigt som han inte förkastade ”revolutionen som lösning på själva maktövertagandets problem”, utan tvärtom ”understrukt att den förmodligen var nödvändig”. Nu hittar man faktiskt inte något av detta, hur noggrant och välvilligt man än läser den gamle Engels. I stället finns formuleringar tyngda av elektoralism: ”Regeringen och de härskande klasserna hade förbrukat alla sina möjligheter — till ingen nytta, utan framgång ... Staten hade uttömt sina resurser, medan arbetarna just hade börjat ta sina i anspråk /med anledning av socialdemokratiens oavbrutna räckta valframgångar/ ”Redan idag kan vi räkna med 2 ¼ miljon väljare. Om denna utveckling fortsätter kommer vi att vid sekelskiftet ha erövrat större delen av samhällets mellanskikt, småborgare liksom småbönder och ha växt ut till den avgörande maktfaktorn i landet, inför vilken alla andra makter måste böja sig, vare sig de vill eller inte.” Osv. Engels påstådda hävdande av ”revolutionens fortsatta nödvändighet” är i praktiken bara några rader om gatustridernas framtid, som inte alls relateras till det dominerande elektoralistiska perspektivet. Vad gäller de, enligt HA och LB, ”konkreta riktlinjer Engels vid 1890-talets slut hade skisserat ... för ett mer långsiktigt och gradvis framträngande” så gäller de ingenting annat än att arbetarklassen måste kämpa om alla poster som överhuvud taget är valbara: lantdagars, kommunala församlingar, domstolar m m. Som strategisk anvisning för ställningskrig känns det något tunt. Att överhuvud tvingas rådbåka denna gamla text känns en aning märkligt — jag kan inte se det på annat sätt än att HA och LB söker skyla över tomrum efter Lenin, som de inte lyckats fylla på ett självständigt sätt.

Även kapitlet om ”väpnad kamp under förintelsevapnens epok” anknytes till Engels. Detta avsnitt utmärks av en stor förvirring. Kapitlet om ”väpnad kamp under förintelsevapnens epok” tarvar en egen artikel för att bringa reda i den tankeförvirring som där råder. Här kan

den endast antydvas. HA och LB slår fast att mot bakgrund av vapenutveckling, militära styrkeförhållanden m m så är ”en omvälvning av revolutionärt eller våldsamt slag” blockerad i hela västvärlden. ”Däremot ställer sig situationen annorlunda ... om medlet i stället utgörs av en mer långsiktig och utdragen övergång”. Hur underbygger man då detta? Jo, dels genom hänvisningar till reaktionens innehav av ABC-vapen. Men dessa är helt ovidkommande ur den interna klasskampens synvinkel — även i brutala diktaturer (jfr Iran och Nicaragua). HA:s och LB:s argument är snarare riktade mot väpnad nationell befrielsekamp mot imperialismen (vilket jag hoppas att de inte avsett). Vidare hänvisar de till Pragvårens krossande som ”illustrativt exempel” på de bestående krafternas maktmedel, och till Portugal 1975 för att visa på USAs och de europeiska staternas förmåga till direkta och indirekta ingripanden. Men inget av dessa fall är ju exempel på våldsam, väpnad uppgörelse. Tvärtom borde väl åtminstone Prag-våren vara ett exempel på den typ av aktivitet som man själv förespråkar. (Chileerfarenheten nämns försiktigtvis inte alls.)

Nu har HA och LB inte bara en negativ argumentation för sin ”reformismtes” (att leninismen är omöjlig) utan också en positiv: att den etablerade reformismen varit och fortsatt är möjlig. Arbetarklassens ställning har stärkts ekonomiskt och politiskt. Marknadsmekanismerna har kringskurits. Klassens position i produktionssfären har tveklöst flyttats fram. Denna bedömning rubbas inte av den nuvarande krisen.

Mig tycks det emellertid uppenbart att HA och LB underskattar styrkan i den ”friedmanianska” vägen, som den uttrycks i Barreplaner och Thatcherpolitik. Riktigt är att socialdemokratisk etatism fortfarande har en stark ställning i Skandinavien, men ”lyckas” i någon mening t ex engelska Tories’ politik för kapitalet kommer det utan tvivel att få stor genomslagskraft. Och mot bakgrund av de senaste årens erfarenheter måste man fråga om det verkligen är en framkomlig väg (enligt HA och LB t o m ”den enda framkomliga”) för arbetarrörelsen att fortsätta att successivt modifiera och inskränka marknadens utrymme. Finns det inga brytningspunkter där den nuvarande styrningen upphör att fungera, utan att ha ersatts med något annat? Förvisso har reformmöjligheterna under kapitalismen historiskt varit betydligt större än de flesta marxister antagit (dock har det handlat om en starkt expansiv kapitalism) — men kan man ändå fullständigt nonchalera alla de argument som den borgerliga ekonomiska vetenskapen mobiliserat de senaste fem åren för att visa marknadsekonomin raskt växande svårigheter att svälja fler reformer av den typ som genomfördes under 70-talets första hälft?

HA och LB missar vidare flera långsiktiga tendenser som pekar i annan riktning än den av dem angivna: ackumulering av resurser på arbetarrörelsens sida. Löntagarnas juridiska ställning på arbetsplatsen har förvisso stärkts i Sverige, och genom ökad facklig anslutning och jämfört med tidigare synnerligen låg arbetslöshetsnivå så har också de faktiska maktresurserna ökat. Men mot detta står andra fenomen. Ett är utvecklingen på arbetsorganisationens och teknologins område. Det är visserligen missvisande att hävda att arbetarklassens kvalifikationer generellt sänkts i denna process, därtill är utvecklingen alltför komplex. Men likafullt är det uppenbart att tayloristiskt präglad organisation, produktionslayout och teknisk systemstruktur på ett avgörande sätt försvagat arbetarklassens dispositionsmöjligheter över produktionsmedlen. ”Ingenjörskonsten i all ära, men den kan inte uppväga arbetarnas samlade erfarenheter rörande den industri, inom vilken de kanske arbetat i årtionden”, kunde Metall skriva i sin kongressmotion till LO 1936. Idag skulle Metall knappast kunna hävda samma sak.

En annan, och troligen än viktigare, tendens är internationaliseringen av det svenska kapitalet som nu i krisen fått en dramatisk ökad omfattning. Att den innebär en strategisk maktförskjutning till kapitalets fördel är svårt att bestrida — och konkreta motstrategier på detta område torde vara bland arbetarrörelsens angelägnaste frågor, enligt min mening. I HA:s och LB:s bok nämns inte problemet.

Jag kan sammanfatta min kritik av HA:s och LB:s argumentation för ”reformismtesen” så här: Det är å ena sidan otillräckligt att teoretiskt likvidera leninismen. Det finns en rad andra strategiska erfarenheter som också måste beaktas. HA:s och LB:s sätt att odifferentierat hänföra dessa till leninismens område är bara ett sätt att slippa undan detta problem. Det är å andra sidan otillräckligt och ytligt att se den reformistiska arbetarrörelsens praktik som en långsiktig kontinuerlig framryckning, politiskt och ekonomiskt. Bilden är betydligt mer motsägelsefylld än så. Och framför allt, vad som tidigare var en lyckosam framgångslinje (t ex stegvis undanträngande av marknaden genom staten) är det inte idag eller för framtiden.

Detta för mig över till HA:s och LB:s andra viktiga tema, som faktiskt utmynnar i ett grundläggande ifrågasättande av reformismens centrala praktik: etatistisk expansion. I stället formuleras det som en central uppgift för arbetarklassen att upplösa det speciella avgränsade statsmaskineriet och överföra dess funktioner till det civila samhället. (Del III) Denna nödvändighet för arbetarrörelsen att långsiktigt bekämpa statsmaskineriets utbredning snarare än att fortsätta bejaka etatismen sätter HA och LB i samband med vänsterns rådvillhet och ”förlamning” inför den pågående krisen. Ty till skillnad mot tidigare innebär förstärkta statsingrepp” ingen praktisk lösning, samtidigt som de långsiktigt kan blockera en socialistisk lösning genom att ytterligare expandera en redan uppsvälld statsmaskin. (Det senare påståendet tar de emellertid i tvetydiga ordalag möjligen tillbaka när de uppställer hypotesen att staten kanske ”genom situationens inneboende tvång lyckas dirigera en verklig systemförändring”. Jag bortser från detta i fortsättningen.) Om nu frågan om vänsterns förhållande till staten är av så avgörande betydelse både för dess krispolitiska agerande och strategiska möjligheter så vore det inte för mycket begärt att HA och LB kritiskt tog itu med de erfarenheter och förslag som faktiskt finns att möta såväl social och ekonomisk kris på annat sätt än genom offentlig-byråkratisk expansion. Jag tänker på initiativ som tagits i bl a Stockholms förorter att mobilisera folk att själva börja ta itu med förslumning, vandalisering, missbruk och langning. Eller på idéer och praktiska försök med föräldraengagemang i olika former i barnomsorgen. Eller arbetet för alternativ produktion, arbetarkooperativ, fackliga, regionalt och kommunalt kopplade självtillitsstrategier för att möta nedläggningar och ekonomisk utarmning. Men återigen — HA och LB tycks sky det konkreta!

I den fritt hållna avslutningen hade jag förväntat mig att man bundit ihop de tidigare kapitlens olika lösa, och delvis motsägande trådar, till en mer helhetlig diskussion om den politiska och ekonomiska reformkampens strategi. I stället väljer författarna att ge sig in på helt andra områden, miljörelsen, automationen. Avsnittet ger inget nytt, exemplifierar blott än en gång oförmågan att relatera allmänna tankegångar till klasskampens konkreta problematik. Det gäller t ex automationens och datoriseringens möjligheter, som ses som en öppning till det marxiska ”frihetens rike”, utan att denna utveckling konkret bestäms och diskuteras utifrån aspekten hur den påverkar klassernas maktresurser. HA och LB skriver t ex att målet måste vara att ”först och främst kontrollera de ekonomiska fördelar som öppnar sig genom en ökad automatisering av produktionen”. Bortsett från det klassiskt socialdemokratiska misstaget att rikta huvudintresset mot fördelningsspolitiken, så döljer denna tankegång det verkliga problemet: nämligen att automatiseringens konkreta former och bestämmningar kan försvaga arbetarrörelsen på ett sådant sätt att dess möjligheter att ”kontrollera fördelningen” radikalt beskärs.

Sammanfattningsvis: HA och LB har skrivit en bok som för sin socialistiska demokrati-diskussion är oundgänglig för alla socialister — alldeles särskilt dem som inte följde *Zenit*-debatten i detta ämne. De har också väckt en mer långtgående strategisk diskussion utifrån två sympatiska och vettiga utgångspunkter: Att ”mittspelet, den långa icke-revolutionära fasens kamp om politiska och ekonomiska positioner i det kapitalistiska samhället både är avgörande för ”slutspelets” möjligheter och gestaltningen av det nya samhället; vidare att leninismen

som strategi för detta slutspel är hopplöst föråldrad och otillräcklig. Min kritik har gällt att de gjort så lite av dessa utgångspunkter. Kanoniseringar av den gamle Engels och Rosa Luxemburg har skymt blicken för en i omfattande mening förutsättningslös prövning av strategiska ansatser. Långa historiska svep över det feodala samhällets undergång och den absoluta statens omvandlingar har fått träda i stället för analyser av 1900-talets strategiska situationer och möjligheter, både de som redan är historiska och de som är på väg att bli det. Förhoppningsvis kan ändå Håkans och Lennarts bok fungera som en utmaning också på detta område.

Gunnar Persson: Staten och det civila samhället.

Några reflektioner apropå Makten, Socialismen och Demokratin

Ur *Zenit* 2-1981 (nr 70)

Håkan Arvidsson och Lennart Berntson (A&B) har skrivit ett passionerat försvar för kravet att varje maktutövning skall vara demokratiskt härledd. Och att detta skall gälla i synnerhet under socialismen. För detta har de av en nästan enstämmig kritikerkår fått berättigade lovord. Deras arbete innehåller också en häftig kritik mot makten eller staten, eller det etatistiska samhället, som de kallar det.

Efter en lång argumentation för en demokratisk statsmakt beskriver de något oväntat staten som autonom, som skapande sig egen legitimitet och som närmast okontrollerbar (i kapitel 12). Till skillnad från ortodoxa marxister, som grundar sin kritik av staten på dess klasskaraktär, dess karaktär av instrument för den härskande klassen, grundar A&B sin kritik av staten just på dess okontrollerbarhet; inte dess relativa men absoluta autonomi. Denna kritik ligger väl i tidsandan. Från yttersta högern över liberalerna till delar av vänstern artikuleras idag en stark kritik, misstro, ovilja och trötthet över byråkrati, statlig reglering och offentlig sektor. Har A&B alltså hamnat i högerburen? Nej, så enkelt är det inte. Det finns ett radikalt budskap i deras argumentation om ökad självförvaltning, även om deras egen framställning tenderar att överskatta det politiska värdet av en sådan linje.

Svårigheterna börjar — som oftast — i begreppsbestämningarna. Vad är det etatistiska samhället och vad är det civila samhället? Ja, någon klar definition av dessa centrala begrepp kan man inte finna i boken. Menas med staten t ex bara den centrala statsmakten eller också kommunala och landstingskommunala organ? Det vet jag inte säkert, men jag tror att de främst avser den centrala statsmakten och bara ibland de kommunala instanserna. Och vad är det civila samhället?

Det civila samhället definieras främst negativt, det vill säga som den icke-statliga sfären (jfr s 284), och det hade väl varit gott och väl om man vetat mer precist vad det förstatligade samhället var. Men man skall nu inte överdriva dessa tolkningsproblem. Intuitivt har vi väl alla en föreställning om vad som konstituerar det civila samhället. Det är praktiskt taget alla *exklusiva* organisationstyper, dvs sådana som har ett speciellt inträdeskriterium. Det kan röra sig om en fackförening, arbetsgivarorganisation, en släktskapsform, familj. Men det är också marknaden (där inträdeskriteriet ju är någon form av handelsbar resurs, pengar eller arbetskraft) och andra typer av organisationer, t ex partier och intresseorganisationer.

Stat och kommun är ju *inklusive* organisationsformer i den meningen att alla medborgare inom en territoriell avgränsning är medlemmar.

På ett principiellt plan argumenterar A&B för att exklusiva organisationsformer borde överta de inklusive organisationsformernas funktioner därför att de inklusive, i vart fall den centrala statsmakten, utvecklar en autonom tendens, dvs en tendens att lösgöra sig från de önskemål och krav som reses av dess medlemmar eller klasser av medlemmar. Det finns ingen argu-

mentation för varför denna tendens skulle gälla i synnerhet för inklusiva organisationsformer och inte för exklusiva. Slutsatsen är näraliggande att författarna velat behålla den ortodoxa slutsatsen: beskär, bekämpa staten, men utan den ortodoxa statsanalysen, som säger att staten är ett instrument i den härskande klassens händer. På ett mer allmänt plan menar jag att deras politiska slutsatser vilar på en bräcklig statsanalys.

En nödvändig, men outtalad, förutsättning för idén om statens okontrollerbarhet är att små organisationer är mer demokratiska, mer påverkbara, än stora. ”Självständig organisering” och ”lokal aktivitet” ställs upp som alternativ till staten.

Nu är det säkert så att storleken på en organisation eller med andra ord ”avståndet” mellan medlemmar och representantskap är en viktig faktor. Men är det den enda och den alltid avgörande? Säkert inte.

Andra viktiga faktorer för demokrati är t ex

1. Existensen av formella och erkända strukturer för påverkan.
2. Begränsningar i organisationens integritet, dvs graden av ”slutenhet” i förhållande till samhället utanför.

Ta familjen som exempel. Det är ju en liten institution eller organisation men påtagligt odemokratisk just på grund av frånvaron av erkända strukturer för påverkan och en hög integritet. Små företag kan vara mer auktoritärt styrda än stora företag på grund av frånvaron av formella maktkanaler som ersätts med ”personliga” relationer. Och A&B är säkert inte omedvetna om direktdemokratins risker och möjligheter för organiserade klickar i en oorganiserad församling.

Jag vill nu inte byta ut A&B:s oreflekterade och förenklade syn mot en annan men motsatt förenkling.

Min poäng är viktig, nämligen den att demokrati är möjlig i stora organisationer som exempelvis en stat.

Ett viktigt principiellt problem uppstår om man har påtagligt odemokratiska civila institutioner. Hur skall t ex barnen och kvinnorna skyddas från grovt patriarkaliskt förtryck? Kan det ske utan staten?

Stat och stat

Det karaktäristiska för den ortodoxa statsanalysen är att förklara staten ur klassmotsättningarna. Ur denna analys har två distinkta analyser sprungit fram. Den traditionella, instrumentalistiska, som ser staten som ett instrument i den härskande klassens händer och den poulantzianska som beskriver staten som präglad av klasskrafternas relativa styrka, dvs klasskampen får effekter också i statsapparaten. Det är uppenbart att den senare analysen är ett viktigt bidrag. Men är den tillräcklig för att förstå den våldsamma expansionen av staten? Jag tror att Poulantzas analys, ehuru en nödvändig och klok revision av den ortodoxa teorin, är otillräcklig eftersom den fortfarande inskränker sig till att relatera staten enbart till klassmotsättningarna.

Även om man på god grund kan karaktärisera klassmotsättningar och klasskamp som *primära* drivkrafter i våra samhällen så karaktäriseras de också av många, och kanske till och med växande mängd, *sekundära* motsättningar, t ex mellan regioner, mellan producenter och konsumenter, mellan producenter och miljöintressen, mellan generationer, mellan förvärvsarbete och icke-förvärvsarbete, mellan olika hushållstyper, mellan könen, etc. Många av dessa motsättningar kan inordnas, artikuleras, i klassmotsättningarnas mönster, men långtifrån alla. Mitt argument är nu att mycket — men inte allt — av den statliga expansionen är en

effekt av att sådana motsättningar måste lösas. Det vill säga att staten i dessa avseenden (låt oss för enkelhetens skull kalla det för *den moderna staten* till skillnad från den *traditionella* staten, den som är direkt relaterad just till klassmotsättningarna) är en organisation där en serie sekundära motsättningar löses.

Jag menar också att det finns viktiga skillnader mellan den traditionella (hårda) staten med dess ofta ogenomträngliga och slutna kårer (polis, militär, rättsväsen) och den moderna (mjuka) staten vars interventioner är möjliga att underkasta demokratisk kontroll. Den senare är mer decentraliserad, mer folklig till sin rekrytering vilket har stor betydelse för dess känslighet för masskamp.

En viktig implikation av den här argumentationen är att det inte heller a priori är en fördel att förlägga t ex kampen om miljön eller om reallönen helt utanför statsapparaten eller helt inom det civila samhället. I det civila samhället, dvs på arbetsmarknaden kan arbetarna genom sina kollektiva organisationer, fackföreningarna, förhandla sig till nominal-löner (penninglöner). Det reala utfallet av dessa nominella löneökningar beror i sin tur på skatte-, pris- och transfereringspolitik som bara kan bestämmas i den statliga sfären. Om vi håller oss kvar i denna problematik så är det klart att det civila samhället inte kan ställas som en monolitisk enhet mot staten. En beskattning av rika med hög sparbenägenhet med åtföljande omfördelning till hushåll med låg sparbenägenhet leder t ex till stigande sysselsättning och utökade konsumtionsmöjligheter för vissa grupper på bekostnad av andras *framtida* konsumtionsmöjligheter. I själva verket har inskränkningar av det civila samhället just den här karaktären att vissa intressegrupper och/eller klasser vinner på andras bekostnad. Under sådana omständigheter är det inte förnuftigt att ställa upp den enkla motsättning mellan civilt samhälle och stat som A&B gör, eftersom klasserna och deras organisationer opererar i det civila samhället men också i statsapparaten.

Och sak samma gäller för icke-klassmässiga motsättningar, dvs de artikuleras såväl i det civila samhället som i den (moderna) statsapparaten. Men varför, frågar man sig, måste dessa motsättningar lösas på central nivå? Har inte i själva verket vänstern bidragit till en utveckling där alla problem hänskjuts till ”medling” i staten? Detta pekar A&B på som ett strategiskt misstag av vänstern, för vilket den borde göra självkritik. Detta tror jag i huvudsak vara en idealistisk förståelse av centraliseringstendenserna i våra samhällen. Jag menar att vänstern tvingats till att operera på central nivå därför att motparterna har valt denna terräng. Och detta beror i sin tur på att de problem som skall lösas har nationell, inklusiv, räckvidd.

Ett exempel: om konsumentintressen kräver någon form av produktkontroll så är det rimligast att göra det via en nationellt inklusiv organisation eftersom varumarknaden är nationellt integrerad.

Produktionens och konsumtionens församhälleligande

Om vi skall relatera detta till en marxistisk problematik så är det att peka på effekterna av produktionens, och vilket man bör tillägga, *konsumtionens* alltmer samhälleliga karaktär. Betoningen av konsumtionens församhälleligande är avsiktlig. Anledningen till att marxister ensidigt härlett staten till klassmotsättningarna är förstås betoningen av produktionen. Frasen ”produktionens och konsumtionens samhälleliga karaktär” spelar också en roll i A&B:s analys men utan att ges den systematiska behandling som den är värd. Vad betyder då dessa ofta upprepade kodord? Uttryckt på ekonomjargong kan de översättas till att produktion och konsumtion har externa effekter, dvs effekter som får bäras (om det är negativa externaliteter) av andra än det handlande subjektet, som kan vara en individ, ett hushåll, en organisation eller företag, och som kommer andra till del om det är positiva externaliteter. Det speciella för

sådana egenskaper är att det civila samhällets viktigaste koordinationsmekanism, marknaden, inte på ett adekvat sätt kan tillfredsställa människors behov om det existerar sådana effekter.

Om vi tittar på den statliga expansionen så består den dels av kommunal och landstingskommunal produktion av tjänster (undervisning, sjukvård, barnavård, äldreomsorg). Utöver denna och inkomstöverföringarna — de största posterna — är just statlig reglering till skydd för ”tredje man” växande. Mycket av det som idag upplevs som besvärande inskränkningar av privatlivet är alltså ett sätt att mildra de negativa effekterna av A:s konsumtion och produktion på B:s välfärd. Det är alltså på intet sätt märkvärdigt att den statliga expansionen av just denna typ ökat med konsumtionens och produktionens ökning.

Det finns tusentals mer eller mindre triviala exempel på sådana ingrepp: förbud mot hundbajs i parker, byggnadslagstiftning till skydd för grannar och konsumenten själv, produktkontroll av exempelvis läkemedel och andra produkter som kan få oåterkalleliga effekter (t ex Neurosedyn), miljölagstiftning, hälsovårdslagstiftning, etc.

A&B kan ha rätt i att dessa sekundära motsättningar mellan producenter och konsumenter och miljöintressen i onödigt stor utsträckning har hänskjutits till statliga organ. Men om deras kritik inte skall bli för ytlig måste de kunna konkretisera vilken typ av problem som kan lösas genom ”självständig organisering och lokal aktivitet”. Man får inte sällan intrycket av att författarna drömmer om ett mycket enklare samhälle som inte har den kraftiga nationella integration av produktion och konsumtion som vår ekonomi har. Tyvärr kan man inte tänka bort dessa realiteter.

De drar inte heller den logiskt rimliga slutsatsen, som andra statskritiker drar, nämligen att en ny ekonomisk struktur baserad på ökande grad av lokal självhushållning är en förutsättning för ”civiliseringen” av samhället. Jag är personligen främmande för den lösningen men den är intellektuellt sammanhängande. (Jfr t ex N. Åkermans bok *Kan vi krympa Sverige?*)

Men vänstern borde kunna presentera konkreta alternativ så att dess kritik av centralismen inte bara blir en variant av den allmänna kverulans som nu luftas från alla håll. Jag menar t ex att konsumentpolitik möjligtvis kunde skötas bättre utanför statsapparaten till alla konsumenters förmån. Som tillståndet är nu förefaller de statliga organen vara paralyserade av motstridiga partsintressen. Men — det vill jag betona — jag tror inte svaret är omedelbart givet, för konsumenterna som grupp kanske inte kan generera den nödvändiga inbördes solidaritet och enhetlighet i samhällsvision, som är nödvändig för en effektiv ”organisering”. Konsumenterna utgör inte en klass. Man kan vidare fråga sig om inte arbetarskydd bättre skulle kunna bedrivas av fackföreningarna. Men katalogen över sådana här ”civiliseringar” blir inte särskilt lång, men det är tänkbart att A&B kan bidra till att göra den längre. Ett av de exempel de ger är socialförsäkringarna (s 331) som ju utvecklats från självförvaltande kassor till dagens förstatligade system. Där finner jag ingen övertygande argumentering om varför en återgång till självförvaltande kassor skulle vara att föredra. Författarna säger att socialförsäkringarna är ett exempel på ett område som ”har skapat ett byråkratiskt labyrintsamhälle, som inger den enskilde medborgaren upplevelsen av vanmakt och främlingskap.” Med tanke på socialförsäkringarnas kraftigt stigande utnyttjande kan man trots allt konstatera att de flesta människor förefaller ha hittat ut ur den labyrinten.

Marknadsmislyckanden

En tredje orsak till den statliga expansionen är förstås att marknaden inte kan koordinera ekonomiska aktiviteter på ett smidigt och acceptabelt sätt. Det uppstår arbetslöshet, regional obalans, oacceptabla inkomstskillnader etc. En del av kritiken mot de statliga ingreppen för att häva denna typ av effekter är riktig när den pekar på dess bristande framsynthet. Men det är inte heller så lätt att vara framsynt i en kapitalistisk ekonomi. Men annat missar målet, som t

ex när A&B framhåller att de statliga ingreppen inte har kunnat bryta ”kapitalismens ekonomiska mönster”. Den statliga interventionen i ekonomin skall snarast ses som en försvarsstrategi mot de allvarligaste följderna av en marknadshushållning. Man kan naturligtvis beklaga att arbetarrörelsen inte förmått föra en mer offensiv kamp, men det är ju en politisk maktfråga och inte en moralisk som A&B tenderar att göra det till.

Ett viktigt strategiskt problem är förstås hur en sådan här mer offensiv strategi skall se ut. A&B intar en vacklande och oklar hållning framförallt för att de inte ser koordinationsproblemen i en högt utvecklad ekonomi i hela dess vidd. De misstror såväl marknaden som staten. Det är en originell men omöjlig ståndpunkt som skiljer sig från vänsterns traditionella syn, som är att misstro marknaden och sätta sin tillit till staten. Min egen utgångspunkt är att marknaden bör tilldelas en viktig roll också i en socialistisk ekonomi förutsatt en rimlig fördelning av inkomster och konkurrens mellan ekonomiska enheter, men att statens centrala planering av ekonomin bör öka och förändras jämfört med det nuvarande tillståndet, som är ett tillstånd av kraftiga ingrepp men knappast planering.

Planering och människans befrielse

Det finns en anti-rationalistisk ton i A&B syn på socialismen som också ligger väl i tidsandan, men som bygger på en alltför snäv förståelse av vad som bestämmer människans befrielse.

Människans befrielse i A&B s tappning nås inte via statlig planering och rationell användning av resurser. Jag menar dock att detta är en nödvändig förutsättning för socialism.

Rationell användning av resurser låter tråkigt och man får vara förberedd på anklagelser för vänsterteknokratism om man gör sig till tolk för ett sådant synsätt. Men vänd på uttrycket. Kan man argumentera för irrationell (ineffektiv) användning av resurser? I så fall argumenterar man för rovdrift på natur och miljö, slöseri av ändliga resurser, längre arbetsdag, lägre levnadsstandard och högre arbetslöshet. Och vem vill väl göra det? Kampen mot kapitalismens irrationalitet är ett vitalt och centralt tema i den marxistiska teorin och den socialistiska visionen. Inte minst om man ser resursknappheten som det problem det är i ett internationellt perspektiv.

Författarna tror sig möjligtvis kunna lösa effektivitetsproblemet i ekonomin genom kravet på självförvaltning. Och det är klart att självförvaltning och reellt arbetarstyre i företagen upphäver ett viktigt hinder för människornas befrielse, nämligen den kapitalistiska utsugningen. Men en decentraliserad arbetar-styrd ekonomi löser inte marknadshushållningens samordningsproblem eller ineffektiv resursanvändning eller externa effekter (t ex miljöförstöring.) Arbetslösheten försvinner inte som ett problem bara för att arbetarstyre etableras i konkurrerande företag, inte heller risken för monopolitisk utsugning när en del företag på grund av stordriftsfördelar blir dominerande.

Därför kvarstår behoven av statlig planering också efter etablerandet av arbetarstyre i företagen. Om vänstern skall kunna ställa upp ett trovärdigt alternativ till kapitalismens irrationalitet så gäller det just att finna balansen mellan plan och marknad. Här bidrar A&B, liksom en stor del av vänstern, inte med annat än slagordsmässiga lösningar, som inte vittnar om en djupare förståelse för problemet.

Upplösningstendenser i det civila samhället

Jag har tidigare framhållit att man inte som A&B gör kan ställa upp en enkel och ständigt närvarande motsättning mellan stat och civilt samhälle eftersom det civila samhället har klasser, intressegrupper, organisationer, som är i konflikt med varandra. Av detta följer förstås inte att en statlig intervention i det civila samhället aldrig kan försämra det för alla.

Ett närbesläktat problem är om alla organisationsformer i det civila samhället är värda att bibehålla i sin nuvarande form, eller om man inom dess ram kan skapa nya. Frågan är kanske lite akademisk eftersom en valsituation sällan föreligger.

Nu förhåller det sig så att hotet och upplösningstendenserna mot civila organisationsformer faktiskt inte ensidigt kommer från staten (som A&B vill ha det till) utan i hög grad från det civila samhället självt. Det bästa exemplet är förstås den radikala förändringen av hushållet/familjen. Som en effekt av industrialisering och marknadshushållning har de traditionella släktskapsrelationerna förändrats. Omflyttning har inneburit att familjen inte längre kan fungera i sina gamla funktioner rörande äldrevård och barnavård. Samma effekter har den kraftigt ökade arbetskraftsefterfrågan från arbetsmarknaden haft, vilken ligger bakom de gifta kvinnornas ökade förvärvsintensitet.

De verkligt stora offentliga investeringarna och de löpande förvaltningskostnaderna ligger just på ersättning av dessa gamla civila funktioner i form av barndaghem, fritidshem, förskolor, undervisning och åldringsvård.

Ehuru denna utveckling gott kan karaktäriseras som icke-avsedd så känner jag mig inte alls övertygad att ett återupprättande av familjen i sin gamla funktion är önskvärd. Och jag ser den offentliga satsningen som ett slags försvarsmekanism mot förändringar som människor inte är herre över. Jag menar inte heller i det här speciella fallet att man skall söka nya civila (= exklusiva) lösningar på de problem som uppstår, vilket naturligtvis inte betyder att den specifika form och innehåll som de statliga och kommunala organen nu har är höjd över kritik. Poängen med den här framställningen är förstås att peka på att den statligt-offentliga tillväxten också beror på upplösningstendenser i det civila samhället utlösta av förändringar i detta.

Autonomi-tesen

Bidragande till författarnas politiska uppgivenhet, dvs brist på alternativ, är den många gånger och med stigande emfas upprepade tesen om statens autonomi. Därmed kan man avvisa varje strategi som involverar staten som felaktig, som ”motverkande de lägre klassernas frigörelse” för att ta en typisk formulering från boken. Som jag tidigare pekat på så är det en omöjlig ståndpunkt som generell politisk linje eftersom det existerar en serie problem just i en decentraliserad ekonomi som författarna eftersträvar (vare sig företagen är arbetarstyrda eller kapitaliststyrda) vilka inte kan lösas på annat än statlig väg, t ex full sysselsättning, hänsyn till externaliteter i konsumtion och produktion, monopolistisk utsugning etc.

Men autonomi-tesen är också ett trubbigt analytiskt instrument. Det upptäcker författarna indirekt själva. Den förklaring de ger på statens expansion är ju den klassiska, nämligen produktionens församhållande. Men det kan ju inte finnas en automatik mellan produktionens församhållande och statens expansion utan detta måste ske genom förmedlingsmekanismer av politisk natur. Därmed är ju autonomitesen upphävd, såvida man inte tänker sig ett slags tvåstegsraket där staten blir autonom först när den nått en viss storlek. I mer strikt mening kan man emellertid konstatera att autonomitesen gör andra ”externa” förklaringar av statens expansion överflödiga.

Det uppstår en serie andra tolkningsproblem med autonomitesen. Hur skall man t ex förklara förändringar i innehållet i de statliga apparaternas politik? Är t ex utfallet av fördelningspolitiken oberoende av de politiska krafternas styrkeförhållanden? Eller skolpolitiken? Varför utvecklas arbetsmarknadspolitiken från en strukturuomvandlande politik under 60-talet till en strukturkonserverande politik under 70-talet? Frågorna hopar sig.

Ta närings- eller industripolitiken såsom den bedrivits under 70-talet. Den är i själva verket ett tecken på en stat som är svagt autonom och oerhört känslig för politiska påtryckningar och

krav på allehanda stödåtgärder. Industripolitiken pekar också på vikten att skilja på olika typer av statliga åtgärder. Såsom den fungerar i Sverige för närvarande är den inte uttryck för planering utan snarare okoordinerade handlingar framtvungade av starka politiska och fackliga grupperingar.

Man skulle önska sig en statlig politik av en helt annan art, som inte går att karaktärisera i renodlat kvantitativa termer, dvs som ”mindre” eller ”mer” statlig intervention. I en statlig planering skulle man genom en demokratisk beslutsprocess bättre tillgodose allmänintressen eller överordnade mål, sysselsättning, effektivitet etc och i mindre utsträckning partsintressen som nu kan bli godtyckligt gynnade eller missgynnade. (Varför får t ex inte konfektionsarbetarna det stöd som varvsarbetarna får?) Den nuvarande industripolitiken kan inte fortsätta som hittills men kraven på selektiva industristöd kommer att resas så länge just de överordnade målen för sysselsättning och regional utveckling inte kan garanteras. Sammanfattningsvis får man nog konstatera att författarna av en fjäder (statens relativa autonomi) gjort en höna eller kanske snarare en broiler.

Sammanfattning

Den analys som A&B presenterar lämnar oss i ett politiskt tomrum. De avvisar den socialdemokratiska såväl som den kommunistiska strategin. Men de avvisar också de strömningar som vi i brist på bättre beteckning kan kalla alternativrörelsen och dess vurm för det enkla och småskaliga samhället i relativ isolering från omvärlden. Samtidigt förefaller just denna alternativrörelsens vision vara just den enda typ av samhälle som möjliggör den svaga statens samhälle.

Mats Dahlkvist, Gunnar Olofsson, Herman Schmid: Staten som odjur

En kritik av innehållet i H. Arvidssons och L. Berntsons ”självrövning och nytänkande” i boken *Makten, Socialismen och Demokratin*.

Ur *Zenit* 2-1981 (nr 70)

1. Inledning

Håkan Arvidssons och Lennart Berntsons bok *Makten, socialismen och demokratin. Om det förstatligade samhället* (Zenit förlag 1980) har fått ett positivt mottagande i hela vänsterpressen. Den används i kurser om socialism och demokrati. Och många läser den som en positiv vidareutveckling av socialistiskt politiskt tänkande och socialistisk strategi. Vad man särskilt uppskattar är A&B:s starka understrykande av att ingen socialism kan existera utan åsiktsfrihet och ett fritt demokratiskt partiliv. A&B framhäver också behovet av en strategi för socialism som grundas på erfarenheter från Västeuropas avancerade kapitalistiska samhällen. En annan tankelinje som uppmärksammas är författarnas kritik av Sovjets och Östeuropas enpartisystem och byråkratiserade egendoms- och planeringssystem.

Dessa ståndpunkter framförs i bokens Del I och II, och i huvuddelen av Del III. Det är nu inga nya ståndpunkter i debatten om socialismen. Dels har de en självklar och gammal plats i den socialdemokratiska diskussionen. Dels intar de en central ställning i den politiska omprövning som de västeuropeiska kommunistpartierna genomfört under 60- och 70-talen, och som förknippas med namn som Togliatti, Berlinguer, Carillo och C H Hermansson.

Dessa ståndpunkter, och dessa delar av boken, ämnar vi dock inte ta upp i denna artikel. Det beror på att vi är eniga med författarna på dessa punkter. Dessutom anser vi att dessa ståndpunkter inte är särskilt nya eller ovanliga i dagens socialistiska idédebatt.

Nej, det som vi vill ta upp till diskussion och kritik finns huvudsakligen i bokens kapitel 12 och Avslutning (även om vissa tankelinjer förekommer tidigare). Det är där som författarna inför nya och kontroversiella tankar i diskussionen om socialismen. Vi diskuterar detta ”nya” utifrån författarnas egna anspråk på att deras bok utgör en ”själprövning och (ett) nytänkande” (s. 11) inom den socialistiska strategins tradition. Det blir alltså intressant att diskutera huruvida och på vilket sätt, deras ”nya” tankegångar är politiskt fruktbara i ett socialistiskt perspektiv.

Vi kommer att ta upp tre punkter till kritik och diskussion. För det första kommer vi att diskutera författarnas tes om statens självständiga makt; både dess teoretiska grunder och dess politiska konsekvenser (avsnitt 2 och 3).

För det andra kommer vi att diskutera författarnas ”socialistiska alternativ”, och dess värde för den socialistiska diskussionen av idag (avsnitt 4).

För det tredje kommer vi att diskutera karaktären av den självprövning och det nytänkande som författarna säger sig vilja göra. Enligt vår mening framträder i bokens senare delar vissa underliggande föreställningar, föreställningar som vi menar är knutna till en politisk och ideologisk omprövning av författarnas grundläggande politiska problematik — ett slags ”paradigmskifte” (avsnitt 5).

2. Det förstatligade samhället

I detta avsnitt skall vi presentera och kritisera Arvidssons och Berntsons (A&B) tes om ”det förstatligade samhället”. A&B är missnöjda med den marxistiska teorin om klasserna och staten, t ex Perry Anderssons och Nicos Poulantzas’ analyser. Anledningen är, skriver A&B, ”... en djupare liggande svårighet i den marxistiska stats- och klassteorin”. Felet med marxismen är att den ”... inte ... erkänner någon politisk makt som inte ytterst kan härledas från ... klassernas makt” (s 317). Därför anser A&B det är nödvändigt med ”... en distansering från marxismens klassiska koppling mellan stat och klass” (s 318).

2.1 Den ”moderna” statens självständiga makt — referat

A&B vill alltså på ett allmänt plan avlägsna sig från den marxistiska teorins koppling av staten till produktionssätt och klasser. Och när det mer specifikt gäller staten under kapitalismen, nöjer sig författarna inte med marxismens tes (utvecklad t ex av Poulantzas) om statens relativa självständighet. Det är i stället, menar A&B, fråga om en självständighet som är ”reell”.

I den moderna kapitalismen har staten helt enkelt blivit en ”tredje kraft” mellan kapitalistklass och lönarbetarklass, skriver A&B (s 312, 313, 319). Det handlar om ”... tillväxten av en socialstat som alltmer rigoröst dirigerar samhällslivet på alla dess plan — politiskt, socialt organisatoriskt och ekonomiskt — och som utövar ett allt större konformistiskt inflytande på medborgarnas vardagliga liv” (s 320).

Och denna rigoröst dirigerande stat är dessutom inte präglad av ekonomin och klasskrafterna, utan har gjort sig allt mer självständig. A&B talar om den ”moderna” staten som en ”tilltagande självständig makt” (s 307), och om ”den starka autonoma tendensen hos den nuvarande staten” (s 314).

Orsaken till statens tilltagande självständighet anser A&B ligga i ett slags jämviktsläge i klasskampen; på denna punkt skulle det föreligga en parallell mellan dagens situation och den absoluta statens period. Men ibland tycks A&B mena att makten springer ur egenskaper som staten själv har (s 312-15, 318-20). A&B skriver nämligen att staten har egenskapen att ha en ”uppgift” eller ”funktion” som tydligen inte behöver ges den av klasskrafterna och de

politiska aktörerna. Och knutet till denna ”uppgift” är helt enkelt en i *staten själv* inneboende makt (s 313-14, 319-20, 360).

Dessa omdömen gäller inte bara för den moderna kapitalismen, utan också för Sovjet och de östeuropeiska folkdemokratierna. Alla ”moderna” industrisamhällen präglas alltså av den allt mer självständiga statens starka makt. Men i Östeuropa kan det ju inte vara ett jämviktsläge i klasskampen som förklarar statens självständiga makt. Där måste det vara egenskaper hos staten själv. ”Här har staten dirigerat samhället ...”, skriver A&B (s 325). Och Östeuropa visar oss *sanningen om staten*. Samhällsutvecklingen i Östeuropa visar: ”... att den statliga makten när den fritt får expandera är närmast omöjlig att behärska” (s 325)!

Sanningen om staten, *statens väsen* om man så vill, är alltså den följande: Staten är, med sin egen inneboende makt, som ett farligt monster (Leviathan). *Oavsett om det är i öst eller väst måste odjuret bekämpas och hållas bundet, eftersom det skulle vara omöjligt att behärska om det släpptes fritt*. Och staten har inte bara egen makt. Den har också, enligt A&B, både egen *vilja* och eget *förnuft*. Det klingar varmt av hegelsk begreppsidealism och gammal konservativ statsidealism när A&B talar om ”det självständiga statsförnuft och den oberoende makt som karaktäriserar den centrala apparaten” (s 324, se även s 360). Och i andra formuleringar framgår det att ”staten” för A&B är ett *subjekt* som både handlar och vill. De skriver t ex att staten (själv) har ”förvandlat sig” och (själv) ”utvidgat sin maktsfär” (s 308); eller att staten (själv) ”har övertagit” och (själv) ”tillskansat sig betydande makt” (s 314).

2.3 Teoretisk kritik

Staten är inte ett subjekt med egen vilja och eget förnuft. Den politiska viljeinriktning som präglar statlig lagstiftning eller myndigheters åtgärder måste *givas, formuleras och utövas* av människor av kött och blod: byråkrater och politiker. Statens ”funktion” eller ”uppgift” i samhället springer inte ur något evigt och självständigt väsen. Det verkar som om A&B här har smält samman funktionalismen i Parsons tappning med Hegels begreppsidealism, så att ”stat” utifrån en viss ”funktion” också har en egen vilja och förnuft.

Enligt vår mening är sådana uppfattningar sakligt felaktiga, och i sin tillämpning politiskt ofruktbara. Det förhåller sig precis tvärtom (som vi återkommer till nedan): *Det är de sociala krafterna, och deras kamp i och om staten, som ger staten vissa maktresurser (pengar, personal), vissa uppgifter och viss organisation*. Och först genom den *historiska process* när detta sker, kommer staten att få en viss funktion i helheten samhället!

2.4 Empirisk kritik

A&B talar om att den ”moderna” staten, t ex i Sverige, dels gjort sig allt mer självständig, dels att den dirigerar samhällslivet på ”alla dess plan” (!) (s 312-15). Mer konkret hävdar A&B att staten, när den har ”förvandlat sig” till *offentlig sektor*, har inrättat en överhöghet över medborgarna. A&B nämner ekonomisk planering och förvaltning, utbildning och forskning, sjuk- och åldringvård, samt övervakning och kontroll av utslagna grupper (s 308). Och ser man till själva statsapparaten är det riksdagens allt mer underordnade ställning i förhållande till regering och förvaltning, nya lagstiftningsformer (ramlagstiftning) som ger förvaltningen en starkare ställning. Men är A&B:s *bedömning* av dessa empiriskt iakttagbara fenomen riktig?

Sant är att den moderna ”välfärdsstaten” har en rad andra uppgifter nu än 1800-talets ”natt-väktarstat”. Men innebär detta: 1) att staten *dirigerar* samhällslivet på alla dess plan, och 2) att staten blivit mer *självständig* från klasskrafterna?

Vi menar att båda dessa påståenden är felaktiga. Staten *finns* idag överallt, i samhällets produktion, cirkulation och reproduktion av t ex arbetskraft och infrastruktur. Men staten *dirigerar inte* som A&B tror. Det är en (borgerlig?) illusion.

I stället menar vi att staten är inordnad i en samhällsutveckling som handlar om hur kapitalismens krisfyllda existens skall hanteras. Där står klasskrafterna (och andra sociala krafter: regionala, religiösa, lokala, könsmissiga och naturvårdande) mot varandra i en kamp *i och om* staten.

Representerar Gösta Bohman och den ned-skärningspolitik som förvaltningarna nu tvingas genomföra, det självständiga statsförnuftet *eller en borgerlig linje*? Representerar alla korporativt sammansatta styrelser och organ det självständiga statsförnuftet eller *de sociala krafternas styrkeförhållanden*? Representerar de statliga ämbetsmännens och experternas olika åsikter i utredningar om kärnkraft, löntagarfonder och skolarbetet det självständiga statsförnuftet *eller olika politiska linjer*?

På alla dessa frågor svarar vi självklart: det senare. Där A&B ser en allt mer självständig och dirigerande stat, ser vi en stat som allt mer *dragits in i och genomsvyras av* de sociala krafterna och de politiska striderna. Tendensen går åt rakt motsatt håll än det A&B förespråkar. Skillnaden mellan stat och samhälle håller allt mer på att suddas ut. Statens ”självständiga” och ”dirigerande” roll är en illusion.

3. Statsteori och anti-etatism

I detta avsnitt skall vi försöka visa att A&B:s tes om ”det förstatligade samhället” och den autonoma staten inte bara grundas i ett avståndstagande från t ex Perry Andersons och Nicos Poulantzas’ marxistiska försök att koppla staten till produktionssätt och klasser. Nej, *A&B inför även andra statsteoretiska uppfattningar som grund för sin uppfattning*. Rubriken till kapitel 12 lyder: ”Det civila samhället och den moderna staten”, och A&B framhåller att deras tal om ”civilt samhälle” och ”etatistiskt samhälle” är både nytt och viktigt (s 19-20, 283).

3.1 Civil sfär och statlig sfär

A&B skriver att begreppet ”civilt samhälle” är ett omtvistat begrepp inom marxistisk tradition (s 284). Det må så vara, och vi tänker inte heller diskutera *begreppet* ”civilt samhälle” i allmänhet. Och vi tänker inte heller diskutera A&B:s åtskillnad mellan ”civila” och ”etatistiska” samhällen genom historien (s 1920, 285). Nej, vi tänker diskutera en tankegång som liksom smyger sig in mellan de båda ovan nämnda, när A&B presenterar sina nya begrepp; en tankegång som emellertid är grundläggande för A&B:s statsuppfattning.

I alla samhällen, utom de mest primitiva, skriver A&B, har det funnits ”både en civil och en statlig sfär” (s 285). Den ”civila sfären” definieras negativt, den är allt som inte är ”statlig sfär” (s 19, 286). Denna begreppsliga tudelning genomför A&B på ett principiellt och teoretiskt plan; den är *mer grundläggande* för dem än marxismens begrepp om de olika produktionssätten. Läser man sidorna 285-287 noga, så finner man följande tankefigur. Först tänker A&B staten, och har därmed, helt automatiskt, en ”statlig sfär”. Sedan tänker de det som inte är ”statlig sfär”, dvs den ”civila sfären”, eller ”civilt samhälle”. Slutligen tänker de olika former, eller typer, av civilt samhälle. Och först här kommer de ”marxistiska” produktionssätten in, feodalt, kapitalistiskt osv. Däremot är statens *egenskaper* tydligen eviga. Den är ”reglerande” och ”dirigerande”, har ett ”autonomt statsförnuft” och egen ”makt”, desamma genom historien (s 285-87).

Bara som kontrast vill vi erinra om en marxistisk tankefigur. Den börjar med begreppet produktionssätt (formen hos produktionsprocessen, dvs enheten av produktivkrafter och produktionsförhållanden). Produktionssättet (-en) får sedan definiera klasserna. Och först

därefter diskuteras de organ och de praktiker med vilka klasserna har försökt förverkliga sina *intressen* för att därmed upprätta sin *hegemoni* eller klassherravälde såsom statliga institut, ideologiska apparater, partier och organisationer, för att nu inte tala om själva organisationen i produktionsprocessen.

Vi vill återigen betona att det vi kritiserar hos A&B inte är *begreppet civilt samhälle* i allmänhet. Det vi kritiserar är A&B:s definition och förankring av begreppet i en *grundläggande begreppslig tudelning* mellan ”statlig” och ”civil sfär”.

Och denna finner vi anmärkningsvärd, eftersom den grundläggande begreppsliga tudelning som A&B gör här, *är en av hörnstenarna i borgerligt politiskt tänkande!* I det borgerliga politiska tänkandet är begreppen produktionssätt och klassherravälde borta. *I stället finner vi bara å ena sidan staten, å andra sidan individerna.* Därför handlar det borgerliga tänkandets demokratiproblem bara om medborgarnas makt över staten; aldrig om demokratin ute i det civila samhället, såsom t ex ekonomisk demokrati. Därför handlar den borgerliga politiska diskussionen i all oändlighet om var gränsen skall gå mellan statens sfär (den offentliga sektorn, politiken) och individernas sfär (dvs marknaden, ekonomin). Detta är det borgerliga politiska tänkandets universum.

3.2 Uppkomsten av åtskillnaden ekonomi/politik, samhälle/stat.

Utgår man inte från tudelningen mellan ”statlig sfär” och ”civil sfär”, utan i stället börjar med begreppen produktionssätt och klasser, så blir det annorlunda.

Under det feodala produktionssättet, t ex, var ekonomi och politik (samhälle och stat) sammanflätat. Det feodala klassherraväldet var utformat så att godsherren samtidigt var politisk styresman och ekonomisk ledare. Det feodala produktionssättet kännetecknas av en sammansmältning av (det som senare uppdelades i) politik och ekonomi. Och den centralmakt som fanns hade *inte alls* till uppgift att ”reglera” och ”dirigera” det sociala livet i den sfär som inte är centralmaktens. I stället är det så att *merarbetet* utpumpas från de livegna genom ett politiskt och ideologiskt tvång på godsens.

Först när feodalismen försvinner och ett kapitalistiskt produktionssätt upprättas, försvinner det utomekonomiska tvånget från mervärde-produktionen; *mervärdet* ligger i produkternas värde, och arbetarna får nöja sig med lönen. Först då avskiljs sfärerna ”ekonomi” (marknaden) och ”politik” (staten). Först då ställs individerna nakna mot staten. Först då uppstår den grundläggande tudelningen och motsättningen mellan individerna (marknaden, civila samhället) och staten. Och det är i detta historiska sammanhang som det borgerliga politiska tänkandets universum upprättas, med sin grundläggande begreppsliga tudelning mellan ekonomi/politik, samhälle/stat, som sedan utsträcks till att gälla alla historiens epoker.

3.3 Sfärernas fientlighet

Hos A&B är det dessutom så att ”statlig sfär” och ”civil sfär” står i ett fientligt förhållande till varandra. Även detta grundas på sid 284-287, men i ett tankesammanhang som är borgerligt. *Varifrån* och *hur* kommer den uppfattningen? Ett marxistiskt tänkande skulle förankra statens uppträdande i dess klasskaraktär, i de resurser (pengar, personal) som gives den av utfallet av klasskampen. Men på sidorna 284-287, och senare i boken, är statens fientliga och makthungriga karaktär en egenskap som plötsligt bara finns, och det i samma ögonblick som A&B har gjort den grundläggande begreppsliga uppdelningen mellan ”statlig” och ”civil” sfär.

Detta leder till att A&B ser de båda sfärerna som två åtskilda rum (just två halva sfärer) som står i fiendskap mot varandra. Varje statlig verksamhet som utvidgas, sker på den civila sfärens *bekostnad!* A&B skriver på sidan 308 om den offentliga sektorns tillväxt. De konstaterar statens ökande inblandning i: ”... ekonomisk planering och förvaltning, utbildning och

forskning, sjuk- och åldringsvård samt övervakning och kontroll av vardagslivet för vissa utslagna grupper” (s 308). Detta tolkar de på följande sätt (vår kursiv): ”De *repressiva* instanserna har blivit nedtonade, uppmjukade och *delvis ersatta* av dessa nya statliga funktioner. Sammanfattningsvis kan man säga, att staten genom att förvandla sig till *offentlig sektor* har utvidgat sin aktionsradie och sin *maktsfär* på det civila samhällets *bekostnad*” (s 308).

A&B skiljer alltså *uttryckligen inte* på olika statliga funktioner! *Det är faktiskt skillnad* på statens repressiva delar och de politiska maktorganen, samt de delar av staten som helt enkelt är samhällsnyttig offentlig sektor: skolor, sjukhus, åldringsvård, järnvägar, daghem, värme-stugor, ungdomsgårdar, sophämtning och allt vad det handlar om. Men för A&B är varje utvidgning av den offentliga sektorn liktydig med att odjuret ”staten” har gjort en framryckning!

3.4 Den anti-etatistiska hållningen

Nu kan vi bättre förstå innebörden av A&B:s tal om statens tilltagande självständighet och växande makt (som vi talade om i avsnitt 2 ovan). Vi kan också se hur deras ”distansering” från marxismens koppling av staten till produktionssätt och klasser, har ersatts av en annan statsteori, som på det mest grundläggande planet inrättar tudelningen ”statlig sfär”/”civil sfär”. Och först nu blir det möjligt att förstå grunderna för A&B:s anti-etatistiska strategi. (”Etatism” kommer av franskans *Etat*, som betyder stat.)

Eftersom staten är ett odjur, som ”när den fritt får expandera blir nästan omöjlig att behärska” (s 325), så måste staten och dess maktsfär bekämpas. Vänstern måste, ”i stället för att driva på statens allt större befogenheter ... ifrågasätta den statliga maktkoncentrationen” (s 364). De taktiska medlen för att åstadkomma detta anges mycket summariskt. De är två. 1) ... utvidgade politiska fri- och rättigheter”. 2) ”De nuvarande parlamentariska och representativa organen är otillräckliga som folkliga maktinstrument. De måste byggas ut och förstärkas” (s 364).

Observera att det är bokens näst sista sida, och att dessa två punkter är *det enda konkreta* A&B nämner som en anti-statlig strategi! Detta är märkligt. T ex utgav Jörn Svensson redan 1975 boken *Du skall ta ledningen och makten* som diskuterar problemet att upprätta folklig makt i Sverige. Efter honom har det kommit flera inlägg och programförklaringar, som går långt utöver de konkreta idéer som A&B har. Vi skulle helt enkelt vilja sammanfatta: A&B har gett uttryck för en anti-statlig *principiell inställning*, men deras *konkreta program* är obefintligt! Detta finner vi märkligt i en bok om strategi på 365 sidor. Är det viktigare för A&B att markera sin inställning till staten, sin politiskt-ideologiska *hållning*, än att ge förslag till konkreta handlingsalternativ?

3.5 Statsteoretisk utveckling: staten som slagfält

Här skall vi bara parentetiskt framhålla hur vi ser på staten, och vad vi anser vara en vetenskapligt och politiskt fruktbar uppfattning om staten och dess plats i den socialistiska strategin. Å ena sidan är staten inte ett självständigt handlande och viljande *subjekt*. Å andra sidan är staten inte heller ett *redskap*, eller ett instrument, som den ena eller den andra klassen kan förfoga över och styra som den behagar. Nej, *staten är ett slagfält*. (Detta är inget märkvärdigt, utan en ståndpunkt som vi delar t ex med Nicos Poulantzas och Joachim Hirsch i deras senare arbeten.) Staten består av ett system av apparater och institutioner, som står i historiskt överlämnade (och historiskt påverkbara) samband med ekonomins struktur och klasserna. Dessa samband kan påverkas och förändras, på samma sätt som de statliga apparaternas form och funktion kan förändras.

Utformningen av statens system av apparater och institutioner återspeglar styrkeförhållandena i samhällets klasskamp (och kamper utmed andra frontlinjer än de klassmässiga). Men det är

dessutom så att *klasserna själva* genom sina representanter är närvarande i statliga apparater och institutioner, dvs statliga myndigheter och beslutande offentliga organ. Detta innebär att klasserna av idag är organiserade både inom och utom staten. Klasskampens frontlinjer (och andra sociala motsättningar, såsom regionala, könsmissiga osv.) skär på tvärs genom både privat och offentlig sektor.

Det som lönarbetarklassen av idag möter i sina strider mot kapitalismens samhällssystem är inte en självständig "stat". I stället möter den direkt sina sociala och politiska motståndare på statens slagfält. Staten är inte längre ett fort som skall belägras och eventuellt erövrats. Murarna har rasat. Kampen böljar fram och tillbaka över både privat och offentlig sektor, växlar mellan ekonomisk och politisk kamp. Det är detta vi menar med att staten i dagens samhälle är ett slagfält, eller snarare, en del av klasskampens slagfält.

Eftersom de offentliga organen och apparaterna till största delen utför samhällsnyttiga funktioner (om än i borgerlig form) i samhällets produktion, cirkulation och reproduktion, så handlar det inte om att krossa eller upplösa dessa apparater. I stället handlar det om att omforma dem, så att de fås att fungera på ett annat sätt i samhällslivet, så att de befrämjar en socialistisk och inte en kapitalistisk samhällsutveckling. *Det handlar inte om att upplösa den centrala offentliga makten på nationell, regional och kommunal nivå* (det är anarkismens klassiska problematik). Däremot är det självklart att lönarbetarklassens utformning av olika centrala organ måste bli annorlunda än de "organisationsteknologier" som använts under borgerlig hegemoni; det handlar ju om att genomföra ett folkligt och demokratiskt styrelse-skick i alla avseenden där de representativa organen kompletteras och förstärks av folklig självförvaltning.

Samtidigt är det självklart att makt- och kompetensfördelningen måste bli radikalt annorlunda; dels *inom* de centrala offentliga maktorganen, dels mellan nationell, regional och lokal nivå; och sist men inte minst avseende *utformningen av det som idag är kapitalismens civila samhälle*. På alla dessa punkter vill vi helt översiktligt hänvisa till Jörn Svenssons bok *Du skall ta ledningen och makten*. Där föreslås en rad åtgärder och steg för att möjliggöra folkets makt över samhället och dess utveckling. (Och parentetiskt kan vi tillfoga att JS *inte* ser statligt ägande som den viktigaste socialistiska egendomsformen.)

Observera att det inte handlar om att införa socialismen med staten som redskap! Det är en gammal och idealistisk föreställning som måhända hör hemma bland liberala högersocialdemokrater som anvisar enbart parlamentarisk lagstiftning, utan demokratisk masskamp utanför staten, och utan kamp inom staten för att omforma statliga organ och förvaltningar.

Naturligtvis måste man också ha i åtanke att kampen inom den offentliga sektorn av klasskampens slagfält är sammankopplad med och påverkas av kampen på den privata (och omvänt). Det är därför som t ex trygghetslagstiftning, MBL och löntagarfonder står i kampens centrum. Frågan om *ekonomisk demokrati*, som ju konkret handlar om att omvandla kapitalismens civila samhälle, visar tydligt hur masskampen på basplanet måste gå hand i hand med lagstiftande åtgärder. Och skall lönarbetarklassens positioner flyttas fram, gäller det att samla maximal styrka bakom frågor som dessa, både i riksdagen och i den lokala kampen. Annars kanske de övertas av borgerliga krafter och helt enkelt spelas bort.

Likaledes är mycket av den tidigare åtskillnaden mellan "ekonomisk" och "politisk" kamp upphävd; skillnaden suddas ut ju mer gränsen mellan "ekonomi" och "politik" (samhälle och stat) suddas ut. Resultatet av en lönerörelse avgörs idag lika mycket i riksdagen som i den fackliga kampen (momshöjningar, skatteskalor). Samtidigt får man inte glömma att en stor del av lönarbetarklassen faktiskt redan nu arbetar inom den offentliga sektorn. Deras fackliga kamp förs alltså redan nu på statens slagfält, och ingår i ansträngningarna för att omforma och demokratisera de offentliga apparaterna.

4. Det socialistiska alternativet

4.1. Socialismens kris

A&B menar att ”arbetarrörelsens socialistiska vision och alternativ befinner sig i ett krisartat läge” (s 343). Å ena sidan pekar de på utvecklingen i Västeuropa, som präglas av ökning av materiell välfärd och politisk demokrati. Å andra sidan pekar de på Östeuropa som misslyckats med både välfärden och den politiska demokratin. Detta har lett till att ”socialismen” inte längre ”utgör något livskraftigt och reellt alternativ” (s 344). Vi har nått fram till en ”socialismens kris i dagens Västeuropa”. Dels har, enligt A&B, ”den klassiska marxismens prognoser” inte ”blivit besannade”. Dels har den socialistiska rörelsen i dag ytterst oklara begrepp om *vilka* problem som socialismen skall lösa, och *vad* som gör den nödvändig och möjlig” (s 344).

Detta är enligt vår mening, ett, minst sagt, underligt sätt att resonera. Vad gäller den svenska socialdemokratin, har dess socialistiska flygel *aldrig* ansett att kapitalismen i väst, och bolsjevismen i öst är de två enda alternativen. Politiskt har man ju velat skapa en *tredje väg*, en alternativ socialism, som förenar kollektivt ägande med politisk demokrati. Detsamma gäller för dagens västeuropeiska kommunistpartier. Det är inte västkapitalismen, men inte heller Östeuropas enpartisystem och byråkratiserade egendoms- och planeringssystem som är alternativet; alternativet är en *tredje väg* även där.

Dessutom måste man fråga sig: Hur ser det ut när en idé, t ex socialismen, är i kris? Är det ideologerna som börjar skriva borgerliga böcker? Eller är det massorna som slutar rösta på arbetarpartierna, och i stället följer de borgerliga? Vad vi kan förstå, så är den socialistiska idén inte mer i kris idag, såväl i socialdemokratin som i VPK och facket, än för t ex 20 eller 50 år sedan. Vad gäller folkets stora massa, så finns det heller inte anledning att tala om kris för socialismen. Det är i alla fall *inte mer kris nu* än för tio, tjugo, eller 50 år sedan. Och inte heller är Östeuropa mer underlägset nu än förr, vad gäller välfärd och politisk demokrati.

Vi kan helt enkelt inte hålla med A&B att det ”i dag” är något radikalt annorlunda än ”igår” på dessa punkter. Inte ens marxismens ”prognoser”, som A&B tydligen har börjat använda på äldre dagar, har slagit in mindre nu än förr. (Se Dahlkvists artikel om myten om ”ödestron” i *Arkiv* nr 17.)

4.2 De stängda politiska dörrarna

Den socialdemokratiska reformpolitiken som varit dominerande i svensk arbetarrörelse måste avvisas, anser A&B. Denna politik har bara lett till att statens överhöghet över samhället har förstärkts, och om den får fortsätta så fastnar vi ohjälpligt i etatismen (s 308, 330-332, 341, 361). Inte heller kan de västeuropeiska kommunistpartiernas strategi tänkas leda fram mot en socialistisk samhällsordning menar A&B (s 332, 341-342). Även om kommunistpartierna har genomfört en ”teoretisk och strategisk förnyelse” (eurokommunismen) under 1970-talet, så har denna, enligt A&B, ”... i stor utsträckning varit en återgång till de problemställningar som en gång bildade utgångspunkten för den klassiska reformismen, nämligen frågan om en fredlig väg till socialismen via social reformkamp och demokratiserade statsinstitutioner” (s 361). Och att ägna sig åt en sådan strategi är, enligt A&B, inget annat än en ”kapitulation för etatismen, för statens växande makt över det civila samhället” (s 361).

Eftersom både socialdemokratin och kommunismen har kapitulerat inför etatismen, så måste alternativet för A&B uppenbarligen vara en anti-statlig kampstrategi av frihetligt slag. Men de reellt existerande historiska försöken i denna riktning avvisas utan de minsta ansatser till seriös diskussion! Syndikalisterna är orealistiska (s 333); rådssocialismen ”naiv” och utan förståelse för den centrala maktens problem (s 270); smågruppsvänstern är sekteristisk och

dogmatisk (s 15). (Och till råga på allt : Inte heller ”det borgerliga alternativet kan föra vidare” /s 332/!)

A&B avvisar faktiskt alla reellt existerande ”etatistiska” politiska krafter. Men dessutom alla anti-etatistiska krafter. De tror inte på etatismens väg. Men de tycks heller inte tro på någon alternativ möjlighet. Kort sagt, de stänger alla politiska dörrar!

4.3 Det socialistiska alternativet

Mot bakgrund av den socialismens kris som A&B utmålade väntar man med spänning på det ”socialistiska alternativ” författarna tänker lägga fram (s 348, 351). Alldeles mot slutet kommer det. Det skisseras på ca två sidor och består av fyra punkter: 1) ”En ny relation mellan Produktion och Natur måste upprättas

. ”; 2) ”En ny relation mellan Teknik och Människa måste utformas . . . ”; 3) ”Nya relationer människor emellan är nödvändiga ...”; 4) ”Ett nytt samband mellan arbete och socialt liv, mellan Produktion och Reproduktion måste ersätta det nuvarande ...” (s 348-50).

Det låter ju både vackert och visionärt. Men inte är det mycket att komma med efter 350 sidors strategidiskussion. Det stannar vid fraser, som snarare borde ha varit i bokens början, för att sedan utvecklas. Och inte är det mycket värt som praktisk vägledning för den socialistiska kampen. Inte heller är det nytt! Samma tankegångar, *men uttryckta på ett konkret och förpliktigande sätt*, finner man t ex i fackets rapporter om teknologi och makt, i kärnkraftsmotståndets rika material, i VPKs programskrifter, i åtskilliga socialistiska socialdemokraters debattskrifter. *1970-talets svenska socialistiska diskussion har varit osedvanligt rik!* Mot den bakgrunden framstår A&B:s ”socialistiska alternativ” som så tunt, att man inte kan låta bli att undra över det.

5. Vilken är bokens innebörd?

5.1 Inledning

Till att börja med fann vi att A&B:s verklighetsuppfattning om den moderna statens karaktär var sakligt egendomlig, och att deras eventuella anti-statliga konkreta förslag var obefintliga. Vidare fann vi att deras politiska handlingslinje i övrigt bestod av en rad stängda politiska dörrar, och ett ”socialistiskt alternativ” som mot bakgrund av 70-talets svenska debatt om socialismen inte var annat än luftbubblor. Därtill kommer en annan sak. När man läser kapitel 12 och Avslutningen slås man av att texten är mosaikartad och liksom ofärdig. Flera olika tankelinjer trängs på sidorna, dyker upp, försvinner och kommer åter, samtidigt som framställningen kryddas med egenartade påståenden som att ”vänstern” aldrig har förstått, ”marxismen” har felbedömt, ”arbetarrörelsen” är trög och ”vanliga människor” okunniga (s 352-359). Särskilt tydligt blir detta efter att det ”socialistiska alternativet” har presenterats. Det är som om författarna inte kan bestämma sig för var boken skall ta slut. Tankespår efter tankespår dyker upp, och ibland tror man att boken skall börja på nytt (s. 352-65).

Vad innebär detta? A&B är tränade skribenter och debattörer, som deltagit i mer än ett decenniums vänsterdebatt. Det kan väl ändå inte vara meningen att skriva en 365 sidor tjock bok om socialistisk strategi, bara för att stänga alla politiska dörrar, och inte ge något konkret alternativ i stället?! Ja, tänk om det inte är bokens innebörd att komma med konkreta alternativ? Tänk om boken handlar om något annat?

Vår hypotes är att boken är ett uttryck för *en grundläggande och principiell politisk-ideologisk omprövning*. Samtidigt med den marxistiska problematiken om klasserna, demokratin och socialismen dyker det i bokens senare delar, särskilt kapitel 12 och Del IV Avslutning, upp andra grundläggande politisk-filosofiska tankegångar. *Vilka* dessa ”nya”

tankegångar är, är inte riktigt klart för oss (och kanske inte heller för författarna själva). Vi menar dock att bokens senare delar, särskilt kapitel 12 och Del IV Avslutning, rymmer både en marxistisk problematik och något annat. A&B :s bok skulle alltså inte enbart utgöra en ”självrövning och nytänkande” (s 11) på marxistisk och socialistisk grund.

5.2 Att lämna det gamla

A&B stänger, som vi uttryckt det, alla politiska dörrar (s 329-334). Omedelbart efter att de gjort detta, kommer en passage där författarna uppenbarligen befinner sig i en svårmodig sinnesstämning. Vi har kursiverat de ord som sammantagna nästan utgör en det politiska svårmodets poesi (s 334) (vår kursiv.):

”Insikten att etatismen *inte* erbjuder en utväg för det moderna samhället innebär naturligtvis en praktisk politisk *svårighet*, och förstärker därför den uppenbara *rådsvillheten* inom vänsterpartierna. Men denna insikt medför dessutom en särskild teoretisk och strategisk *svårighet* för vänstern därför att den i väsentliga avseenden raserar dess långsiktiga alternativ. *Sammanbrottet* för de etatistiska socialism-modellerna i Östeuropa har både berövat socialismen dess visionära kraft och förlamat vänsterns praktiska politik. *Ambivalensen* i vänsterns teoretiska och ideologiska position, dess *vacklan* mellan olika föreställningar om socialismen som antingen rationell planering eller mänsklig frigörelse understryker detta förhållande. *Förlamningen* och *rådsvillheten* manifesterar sig ytterligare ...”

Författarna säger sig skriva om *vänstern*. Men är det verkligen *vänsterns* förlamning och rådsvillhet det handlar om? Om man kontrolläser dessa sidor finner man ingen genomgång av socialdemokratiska, kommunistiska, syndikalistiska eller andra program och idéskrifter. Att *vänstern* är rådsvill och förlamad blir alltså ett helt obevisat påstående, och man måste fråga sig vad det tjänar till.

Men citatet kan kanske tolkas annorlunda. Är det kanske författarnas egen politiska sinnesstämning som skildras? Är det *dom själva* som har svårt att tro på socialismens vision och alternativ?

En liknande tolkningsfråga uppstår tio sidor längre fram i boken där A&B talar om ”socialismens kris”. A&B hävdar att: ”den socialistiska rörelsen har hamnat i den besvärande situationen att den inte längre klart och övertygande kan motivera vari socialismens berättigande och egentliga mening kan bestå” (s 345).

Läs dessa rader noga. Är det verkligen den socialistiska *rörelsen* A&B talar om? Det finns fortfarande inga belägg eller referat, eller statistiska uppgifter om rörelsens oförmåga att övertyga folk om socialismen. Nej, är det inte sig själva författarna talar om? De har svårt att fortsätta att vara marxister och socialister. De skriver det rätt upp och ner, men de uppfinner ett ställföreträdande subjekt utanför sig själva, ”rörelsen”, som får bära deras egna problem. (På ett liknande sätt vill vi tolka uttrycket ”marxismens kris” som en av författarna gjort sig till tolk för. Enligt vår mening är inte ”marxismen” i kris. Däremot kanske Lennart Berntson inte längre tycker att marxismen är så fruktbar, och har en lång rad argument mot den. Men det är en annan sak. Jfr *Zenit* nr 68.)

Vi kan inte tolka dessa passager på annat sätt än att de är värtaliga uttryck för hur det känns att byta politisk-filosofisk position och världsbild. Mot bakgrund av de stängda politiska dörrarna och det innehållsligt tunna ”socialistiska alternativet”, blir det politiska svårmodet och tvivlet på socialismens värde begripligt för oss såsom uttryck för ett grundläggande politiskt-filosofiskt ”paradigmskifte”.

En ytterligare ledtråd för att författarna har något gammalt bakom sig som de lämnar är den *skrivna form* i vilken deras ”socialistiska alternativ”, och sidorna därefter, är utformade. Det innehållsligt tunna kläds i Stora Bokstäver i Början på Viktiga Ord, ord som: Teknik, Natur,

Människa, Produktion, Kunskap, Tid. Det är som om författarna ville säga: Se hit! Vi har funnit något Ytterst Väsentligt! Åtminstone vill man ge intryck av något Avgörande Nytt.

5.3 Från marxism till maktfilosofi?

Om nu A&B har svåra problem med marxismens statsteori och politikbegrepp, och därtill misströstar om alla reellt existerande socialistiska visioner (som socialdemokratien, kommunismen, syndikalismen m fl), så måste man ju fråga sig vad som kommer i stället.

Det är för mycket att begära att vi skall kunna svara enkelt och entydigt. Men vi skall komma med ett förslag. Vi tror att den nya problematiken i boken är en maktproblematik, en maktfilosofi. Den kännetecknas av att den har *makten* som objekt (inte *historien*, dess produktionsätt och klasser som marxismen). Den handlar om *maktens väsen*, om man så vill, och hur detta väsen tar sig skenbart olika historiska klädnader men ändå är densamma. Den handlar om makten och friheten, ledare och ledda, eliten och massan, om hur makt vinnes och förloras, förstärkes och begränsas, upplöses eller reproduceras, kort sagt om maktens möjligheter och gränser. Eftersom maktproblematiken är *ahistorisk*, så tar man också avstånd från det som är marxismens kännetecken, att påvisa samhälleliga och historiska *olikheter* mellan t ex feodal, kapitalistisk och socialistisk maktutövning.

Denna nya maktfilosofi, om vi nu har rätt i vår hypotes, kommer t ex till uttryck på bokens allra sista sidor i citatet: ”.. den nuvarande etatismen befäster och förstärker människans underkastelse under en ogripbar men omutlig utvecklingsmekanik. I denna mening har människan allt mer förvandlats till en identitets- och rotlös främling i ett samhälle som behärskas av en avlägsen och okontrollerbar maktapparat med uteslutande byråkratiska och ekonomiska resurser, en apparat som i konformistisk anda likriktar, reglerar och stympar det sociala livet” (s 363).

Här står alltså ”människan” — inte klasserna — hjälplös gentemot en omutlig utveckling och en okontrollerbar maktapparat. Därmed framstår det inte längre som tillfälligt eller oskyldigt när A&B upphöjer staten till en autonom tredje kraft som inte är förankrad i klasskampen. I citatet ovan har staten dessutom *uteslutande* resurser. Här finns inga gränser för statligt handlande! Därtill kommer A&B:s tidigare analyser av de mäktiga byråkratiska *kårerna* (s 51-55) som statens bärare, och vars vilja till makt är dess drivkraft. Häri får slutligen utsuddandet av skillnaderna mellan statsmakterna i väst och i öst sin poäng: det handlar i stället om staten som sådan. Kontentan är att den marxistiska statsanalysen har upplösts, med sin koppling till produktionsätt och klasser. I stället står vi inför en maktfilosofisk problematik om en autonom stat som till sitt väsen är densamma genom historien. (Jfr hur A&B definierar ”statlig sfär” och ”civil sfär” på sidorna 285-287, och avsnitt 2 ovan.) Den nya problematikens paroll skulle kunna vara: Vart man sig i världen vänder, ser man maktens hårda händer!

5.4 Maktfilosofins två poler

Maktfilosofins problematik bygger på en ahistorisk *dualitet*: makt/icke-makt, frihet/ tvång, ledare/ledda etc. Det leder till att denna problematik finns i två olika varianter: som maktens problem sett från *de maktlösa*s sida, och maktens problem sett från *de mäktiga*s sida.

Från de maktlösa perspektiv framstår makten som fiendens tillgång, något ont och onaturligt som skall bekämpas och upplösas och ersättas av icke-makt. Jämlikhet och demokrati är det tillstånd när makten, dvs staten, har upplösts för gott. Den ryska anarkisten *M. Bakunin* kan här ses som en typisk representant.

Från de härskandes perspektiv framstår makten omvänt som naturlig och nödvändig, ett instrument för att säkra samhällsorganismens överlevnad i kamp mot yttre fiender och inre faror. Samhället består av ledare och ledda, och de ledande är de som har ledaregenskaper

(vilja, snille, bildning). Den furstlige rådgivaren *Macchiavelli* är den klassiske representanten för detta tänkande.

Representanter för dessa båda varianter av maktfilosofiskt tänkande kanske uppfattar vår sammankoppling av dem som otillständig. Inte desto mindre utgör de motsatta poler inom en och samma problematik. De förhåller sig till samma problem, och ger motsatta svar på samma frågor.

5.5 A&B:s placering i maktfilosofins kraftfält

Om det nu är så, som vi förmodar, att A&B är på väg från marxismens problematik till en maktfilosofisk problematik, då uppstår ju frågan: Vid vilken pol i maktfilosofin ställer de sig? Vid en första anblick har A&B entydigt placerat sig vid maktfilosofins antistatliga och maktfientliga pol. De blåser till kamp mot etatism, maktkoncentration, de byråkratiska kårerna, och de identifierar sig med ”vänstern”, ”de arbetande människorna”, en ”frihetlig” socialism osv.

Men granskar man detta närmare märker man en egendomlig motsättningsfullhet. Å ena sidan vill de att de ”... arbetande människorna ... själva (skall) behärska och förvalta maktens många funktioner” (s 268). Men samtidigt avvisar de bryskt rådsdemokratien ”som söker lösa den centrala maktens problematik genom att förneka dess existens” (s 270). Och senare i boken heter det att ”vi redan befinner oss i ett historiskt läge där de lokala enheterna behärskas via makten över helheten. *Från denna nivå finns ingen återvändo*” (s 357, A&B:s kursiv.).

På en annan punkt heter det: ”Den enda möjliga lösningen på problemet med den centrala maktens kontroll är otvivelaktigt en *representativ (indirekt) styrelseform*”, och det gäller ”att ändra den statliga apparatens *klassinnehåll*” (s 271, A&B :s kursiv.) Detta låter betryggande socialdemokratiskt eller eurokommunistiskt. Men litet längre fram vill man inte alls ha den indirekta demokratien och den reformerade staten: ”den mänskliga frigörelsen kan lika lite förverkligas under statens överinseende och kontroll som under någon form för civilt klassherravälde” (s 335).

Dessa motsägande utsagor skulle kunna kompletteras med många fler. Och lägger man därtill alla de gånger då marxismen talar ur författarnas pennor, så får vi just den mosaikartade och ofärdiga bild som vi tidigare talade om. Men dessa motsägelser menar vi just talar för *en position i förändring*. Inte nog med att författarna håller på att förflytta sig från marxism till maktfilosofi, de är på väg från maktfilosofins ena pol till den andra! Naturligtvis är det svårt att entydigt påvisa detta. Men vi vill ändå hävda att våra resonemang är ganska rimliga.

Den pol inom maktfilosofin som författarna i förstone verkar ha valt, dvs den folkliga och frihetliga polen, är ju ganska utopisk, vilket också A&B hävdar. För marxister kan råds-socialism eller anarki framstå som sympatiskt, men aldrig riktigt realistiskt. Detta är tydligt i A&B:s framställning. De vacklar mellan sympatiska ideal och en ”realistiskt” grundad svart-syn. Är deras frihetliga socialism ett övergångstillstånd? Befinner de sig i den situationen att de antingen måste glömma den bittra verklighet som de ser så tydligt (s 248-252, 355-365), eller ta konsekvenserna av sin svartsyn och erkänna maktens realiteter? Har man väl ställt frågan om makten som ett problem i sig, dvs på maktfilosofiskt sätt, så finns bara dessa två alternativ. Och vi finner ingen annan förklaring till den egendomliga motsättningsfullhet som präglar bokens sista tio sidor; mellan vad som är oundvikligt och vad som måste göras, mellan nödvändig statlig autonomi på kort sikt men dess nedbrytande på lång sikt, samtidigt som statens ”expropriering av borgarklassens befogenheter” är livsfarlig, eftersom man då kommer att ställas mot en övermäktig motståndare, mäktigare än allt annat (s 359-65).

Kan A&B hålla sig kvar vid den frihetliga polen, eller kommer de att ställa sig allt mer positiva till de härskandes pol? Eller kommer de att i förlamning och rådvillhet stanna kvar mitt emellan?

Man skall vara en mycket ouppmärksam läsare för att inte märka att det i boken sker en förskjutning, åtminstone i vissa avseenden, från den frihetliga till den elitära polen. I bokens tidigare delar framstår det som alldeles oproblematiskt att det arbetande folket självt skall kunna behärska och förvalta maktens många funktioner. Men redan på sidan 248 konstaterar författarna att "den helt övervägande delen av de direkta producenterna, de manuella arbetarna ... saknar tillräcklig kunskap och kompetens till att leda den samhällliga helheten". Därefter följer ett egendomligt avsnitt om experter och andra. Man talar om en arbetsdelning mellan intellektuellt och manuellt arbete som *sammanfaller* med uppdelningen mellan styrande och styrda (som om de intellektuella vore ett slags ny härskande klass!). Och på sidan 356 kommer problemet åter: "*Socialismen står och faller därför med att producenterna har en intellektuell kunskap, förmår att intellektuellt reflektera över den samhälliga helhetens problem, över politiken och statskonsten.*" Därför måste man "inom de underordnade klasserna främja ett intellektuellt tänkande, ett problemorienterat reflekterande över helheten i generella, abstrakta och logiska termer."

Kursiveringen är författarnas, så vi behöver inte tvivla på att det är viktiga ord. Och litet senare heter det att "de "vanliga" människorna" inte har "intellektuell kapacitet att förstå och reflektera över hur maktutövningen och hushållningen bäst ska organiseras" (s 359). Vad betyder detta?

Vem är det som ser på folket som "underordnade klasser", och ser politiken som "statskonst"? Vem är det som ägnar sig åt att "främja" bildning hos de underordnade? Vem är det som talar om förnuft och rådighet som "intellektuell kapacitet", och tvivlar på "vanliga" människors förmåga att "förstå" hur samhället bör styras och hushållningen ordnas?

Och hur kan utsagor som dessa förenas med det folkligt frihetliga perspektiv som A&B i förstone verkar inta? Från maktfilosofins frihetliga och anti-auktoritära pol är det *alldeles onaturligt* att tvivla på folkets förmåga att styra sig självt.

Vi anser oss inte ha kommit med några bindande bevis för att våra hypoteser är riktiga. Men vi tycker att motsägelsefullheten i A&B:s bok blir mindre gåtfull med vår diagnos.